

827 Одд(02) (197.42.46)
Р 65

Іван РУДЧЕНКО

**Десять років Житомирської
російської публічної бібліотеки
1866-1876**

Володимир БОЦЯНОВСЬКИЙ

**Публічна бібліотека в Житомирі
(з приводу її 25-річчя)**

Іван РУДЧЕНКО

**Десять років Житомирської
російської публічної бібліотеки
1866–1876**

Володимир БОЦЯНОВСЬКИЙ

**Публічна бібліотека в Житомирі
(з приводу її 25-річчя)**

027.022(091)(477.42-25)

78.33(43KP-4MCMT)

P 83

Електронний
каталог

Адреса пошти: Київська обл., м. Київ, вул. М. Коцюбинського, 10/11
Телефон: (044) 233-1878

Відділ інформаційних ресурсів

Інформаційно-бібліотечний центр
(вул. М. Коцюбинського, 10/11)

Українська бібліотечна асоціація

MP

4081976

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
"ОБЛАСНА УНІВЕРСИТЕТСКА БІБЛІОТЕКА
ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНИЙ ЦЕНТР
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ МОШЧИ ПАДМ

КІЇВСЬКА БІБЛІОТЕКА

Бібліотеки, бібліотекарі та читачі

Віктор Камура (Житомир)

Перші відомі нам бібліотеки створювалися для збереження мудрості попередніх віків та сучасників. В цьому ті, перші, бібліотеки не відрізнялися від складського приміщення чи комор. У гарного правителя завжди мали бути: склад зброї, склад харчових припасів, такий-сякий гарем та повна комора коштовностей, ну і, звичайно, склад мудрості та досвіду (глиняних табличок, папірусів, пергаментів). Усіма цими запасами користувалися при потребі. Найважливішою і однією з найдревніших бібліотек вважається бібліотека Ашурбаніпала на глиняних табличках, заснована у 668–627 до н. е. Розташовувалася у місті Ніневія (в Межиріччі). У фондах бібліотеки було (за різними оцінками) від 5000 до 25000 глиняних табличок з кльовишесними текстами. Ашурбаніпал був освіченим правителем. Як він сам написав, умів вирішувати складні задачі на ділення та множення, читав шумерською та аккадською мовами, ну й змів глумити майбутнє за станом печинки жертвоних тварин... Не у всіх народів були такі освічені правителі-бібліофіли. Але користувачами перших бібліотек була обмежена кількість людей. Проте з часом попит на мудрість та досвід, тобто бібліотечні послуги викликав появу такої категорії користувачів як читач. Із значавного складського приміщення ці заклади перетворилися на заклади освіти та культури. Приватні книгосбірні, які згодом стали доступними для інших користувачів, та державні чи комунальні, які відразу створювалися як публічні, для широкого кола читачів, на сьогодні перетворилися у мережу закладів, діяльність яких регулюється законами та правилами установленими державою. Бібліотеки стали навідиніальними від читачів, бібліотеки створюються для читачів, у бібліотек з'являється нові функції. Бібліотека та читач стали одним цілям. Бібліотека, можна сказати по-нашому, «виходить в люди». А люди є різними. Історія бібліотечної справи на

Житомирщині є жерцями прикладом перетворення книгозбірні у заклад просвіти, культури, а також у засіб досягнення певних політичних цілей. Із досліджень бібліотечної історії Житомира бачимо, що наші бібліотеки використовувались для ополчення проти зросійщення, для зросійщення проти ополчення, хоч найактивнішими читачами публічних бібліотек були представники єврейської громади міста. У часи комуністичної імперії хати-читальні, бібліотеки, клубні заклади використовувались для боротьби з релігією та для утвердження комуністичної ідеології.

За літописними свідченнями, перша бібліотека на українських землях з'явилася на початку XI ст., вона розвивалась у Софійському соборі, засновником її вважають Великого князя Київської держави Ярослава Мудрого. Що з нею стало після татарської навали невідомо.

Початки бібліотечної історії Житомира теж губляться у минулих віках. Приватні бібліотеки були за Речі Посполитої і за царської Росії. Були в Житомирі і справжні бібліофіли. Наприклад Юзеф Залуський, єпископ Київський, син равського воєводи Олександра Залуського. Народився він 12 серпня 1701 р. (за іншими даними – 1702 р.), і з дитинства виявив великі і різновісні здібності, схильність до наукових занять, був великим книголюбом, так що до 15-ти років зібрав уже собі бібліотеку в 3000 томів. Багато мандрував, сам писав та укладав антології, був учасником багатьох політичних баталій в Польщі, Росії, Франції. Був наближений до короля (у Франції) і був у засланні (в царській Росії). Отака цікава біографія. Залуський в 1758 р. увідений був у сан єпископа Київського. Єпископська кафедра його була у нас в Житомирі, і звідси Залуський упрямляв справами єпархії, частина якої (із містом Кислом) тоді була розташована була за межами королівства, у російських володіннях. Книги він збирав і книги він писав. Турбуючись про релігійне виховання юнацтва, він навіть писав шкільні драми-містерії. Він видавав твори свої і чужі, друкував свої

численні проповіді (головним чином польською і французькою мовами), задумав дві великих праці, із яких одна повинна була стати збірником всього того, що зроблено було поляками для науки (надрукованою тільки "Program", 1737 р.), а інша – повною збіркою церковних законів у Польщі (надрукованою тільки "Concordia"); листувався з багатьма сучасними йому вченими, був членом різноманітних наукових товариств, ретельно збирав стародавні рукописи і скуповував книги для своєї бібліотеки. Сам він дуже скромний спосіб життя, витрачаючи усі свої величезні прабутки з численних маєтків на придбання книг. З Житомира він потрапив у заслання в Калугу аж на п'ять років. У березні 1773 р. Залуський повернувся у Варшаву, але прожив після повернення з заслання менше року. 1-го січня 1774 р. він застудився в костьолі, хворів і 7-го січня помер. За заповітом, складеним ще в Калусі, Залуський лишив 30000 злотих на утримання монастиря – общини сестер милосердя в Київській єпархії; своєю багатотомною і дорогою бібліотекою, що стала загальнодоступною ще при його житті, він заповідав польському народу. Відкрита 8 серпня 1747 року з ініціативи двох братів Юзефа-Андрея (1702–1774) та краківського єпископа Андрея-Станіслава Залуських (1695–1758) перша в Польщі публічна бібліотека, стала також однією з перших у світі публічних національних бібліотек. Тобто бібліотека перейшла у власність держави, отримавши офіційний статус державної бібліотеки, і стала називатися Бібліотека Речі Посполитої імені Залуських, а 1780 року видана постановою Сейму Речі Посполитої про надання Бібліотечі Залуських право на отримання обов'язкового примірника всіх творів, що друкувалися в країні. Таким чином, бібліотека стала не тільки першою публічною бібліотекою в Польщі, але й прийняла на себе функції національної бібліотеки. (Цікаво, чи не можна зробити таке рішення для наукової бібліотеки у нас на Житомирщині? Видаваність у нас немає...) Згодом, після поразки Суворовим Варшави, що бібліотеку вивели до Росії (400000 томів, імператорська бібліотека в Санкт-

Петербурзі). Аж у 1930-х депо повернули полякам. Згодом вона постраждала і від нацистів. Лишилось 1800 рукописів і 30 тис. книжок. Тепер – Національна бібліотека Польщі у Варшаві. Похоронений житомирський бібліофіл на Вавелі, де Польща хоронить найвидатніших достоянствів.

Багаті бібліотеки мали поляки і у своїх містах, зокрема граф Ільїнський в Романові, Орловський в Коростках (Любарська громада), костіливи та монастирі мали прекрасні книгозбірні з рідкісними книгами багатьма мовами (Бердичівські босі кармеліти, Чуднівські бернардинці, Любарські домініканці та василіани). Про ці книгозбірні та їх долю дізнаватися дуже цікаво. Частина з них, зокрема бібліотеки Любарського Василіанського монастиря та школи при ньому і бібліотека Любарського домініканського монастиря стали основою сучасної Національної бібліотеки ім. Вернадського у Києві. Але того часу вони були недоступні широкому загалу. А книги на латині, польській, французькій, німецькій та інших мовах не були доступними й через незнання мов. Російська імперія повільно, але неуцільно намагалася витіснити польський вплив у Південно-Західній Росії, як вони називали наш край.

Джерела свідчать, що за царської Росії кілька разів пробували створити власне публічну бібліотеку в Житомирі. Мам'ю трохи повідомлень у тогочасній пресі та маємо два ґрунтовніших тогочасних дослідження на 10-річчя бібліотеки, написане Іваном Рудченком (Десять лет Житомирской русской публичной библиотеки 1866-1876 И. Рудченка, Житомирская губернская типография, 1876), та на 25-річчя бібліотеки, написане Володимиром Боцяновським (Боцяновський В. Публичная библиотека в Житомирѣ (По поводу еѣ 25-летия) / Владимир Боцяновский // Киевская старина, 1891. – т. 34. – С. 254–283.) Усі пізніші дослідження так чи інакше переоповідають ці два перші дослідження. Додатковими джерелами для дослідників можуть бути бібліотечні звіти, де подані показники руху фондів та читачів бібліотеки, документи про створення та фінансування бібліотеки, які

зберігаються у ф. 442 «Кашенарія Київського, Волинського та Подільського генерал-губернатора» Центрального державного історичного архіву України, м. Київ; звіти Розпорядчого комітету Житомирської російської публічної бібліотеки за різні роки, надруковані на сторінках «Волинських губернських ведомостей».

Ці публічні бібліотеки створювалися не приватними особами, а з ініціативи «середів при владі». Попри декларації про розвиток просвіти, державні кошти при створенні бібліотек виділялися на боротьбу з польськими впливами, задля зросійщення. Але самі житомиряни (зокрема й *милко Боромиський, мейн школяричось, В.К.*) у всі часи не дуже захоплювалися читанням книг. Масового захоплення серед них не спостерігалось. Більше того, бібліотека не могла важити і звикати. І житомиряні спочатку цим не дуже переймалися.

Ось одна із спроб створення публічної бібліотеки в Житомирі ще в 30-ті роки XIX ст. Так, у 1830 р. граф М.С. Мордвінов запропонував створити мережу губернських публічних бібліотек у всьому Південно-Західному краї. А через п'ять років, 13 січня 1835 р., в Житомирі піклувальним комітетом під керівництвом Волинського губернатора А.П. Римського-Корсакова було відкрито публічну бібліотеку. Це була бібліотека-читальня. У день відкриття її фонд нараховував лише кілька десятків книжок. Завідувачем бібліотеки став учитель житомирської гімназії Домінік Бартошевич [1, с. 68]. Проте фонд бібліотеки швидко поповнювався; у травні 1835 р. в ній налічувалось уже 108 творів у 290 томах. Усі вони були пожертвовані, за винятком двох газет, що винисувались за кошти бібліотеки. Упродовж 1835 р. на користь бібліотеки було пожертвовано ще 609 томів. Із них до 10 томів на французькій та німецькій мовах, а решта – на російській. До 1840 року фонд бібліотеки нараховував 208 творів на польській мові; 86 – на французькій; 33 – на німецькій; 196 – оригінальних латинських, перекладених з російської мови на латинську, латинських лексиконів і граматик латинської мови; 34 – оригінальних грецьких,

перекладених з грецької мови на російську, хрестоматій та граматик грецької мови. Багато творів складане з декількох томів. Невідомою залишається лише кількість російськомовних книжок у 1840 р. [1, с. 77–78] Після 1840 р. звіти про діяльність публічної бібліотеки в Житомирі відсутні й офіційних відомостей про її закриття не знайдено. За виданими читачькими квитками щорічна кількість відвідувачів було такою: у 1836 р. – 638, у 1837, 1838, 1839 рр. – 1032, а у 1840 р. – 239 [1, с. 8]. Отже, на п'ятий рік існування всього 239 читачів.

І ось коли її не стало у цілех трьох номерах «Волинських губернських новостей» (№№12,13,14 за 1865 рік) вчинили «розбірка»: «Куда девалась бывшая в Житомире публичная библиотека?» Це аж через 25 років після останньої про неї згадки. Мабуть, про цю бібліотеку згадали у зв'язку з новими планами відкриття публічної російської бібліотеки в Житомирі.

І ось, з другої спроби, створити її таки вдалося. Новій публічній бібліотеці судилося довге життя. Цей період у створенні бібліотек в наших краях дослідники вивчають адміністративним, на відміну від першого – приватного. До відкриття цієї публічної бібліотеки, найбільшою в місті вважалась бібліотека Першої Житомирської чоловічої гімназії. У 1866 році там було «4534 твори у 948 томах російською, польською, французькою, німецькою, латинською, грецькою, італійською мовами, 204 назви періодичних видань, у 2459 томах, а також 47 атласів і 105 географічних карт.» [2, с.24] Крім того в місті було кілька значних приватних бібліотек: лікаря Е.Гадле, єпископа Боровського, а також Н. Собковича, Е. Волка, В. Гурського, К.Н. Комарницького.[3] Саме в другий, адміністративний, період були відкриті найбільші публічні бібліотеки України: в 1865 р. – у Кам'янець-Подільському, 1866 р. – у Києві, Харкові, Житомирі, 1872 р. – у Херсоні, 1877 р. – у Чернігові [4, с. 10].

Одним із мотівів до відкриття (правильніше – відновлення) публічної бібліотеки у Житомирі постулювало друге польське повстання 1863–1864 рр., після якого

державний апарат Російської імперії підтримав ідею створення мережі публічних бібліотек на територіях колишньої Речі Посполитої. У своєму листі до волницького губернатора М.І. Черткова від 11 квітня 1864 р. генерал-губернатор М.М. Анненков висловив думку про необхідність створення на Волині публічної бібліотеки. Він обґрунтовував це тим, що їх влаштування сприятиме зміцненню російського впливу у краї. М.І. Чертков звернувся до житомирської громади з проханням сприяти відкриттю бібліотеки та, за згодою, жертвувати книги на її заснування. Громада активно відгукнулася на заклики губернатора: пожертви надходили як від житомирян, так і від жителів сусідніх повітів. Разом з тим, М.І. Чертков активно працював у цьому напрямі: йому вдалося знайти приміщення для бібліотеки (він дозволив використовувати флігель губернаторського будинку на Київській, на тому місці тепер стоїть будинок кінотеатру «Україна»), а також планував виділити 500 рублів на її початкове облаштування. Найкраще уявлення про будівлю бібліотеки того періоду дає малюнок знаменитого Наполеона Орди (музикант, композитор, художник, директор Італійської опери у Парижі і, звісно ж, повстанець проти москалів) Отой будівлючок праворуч від губернаторського, що на титульній сторінці і став бібліотекою. (Малюнок із серії графічних робіт «Волинь»)

Одночасно зі збором книг на створення в Житомирі російської публічної бібліотеки, що тривав до літа 1865 р., розроблявся й приблизний статут бібліотеки, який відобразив основні засади її діяльності. Нарешті, 5 липня того ж року, міністром внутрішніх справ, статс-секретарем П.О. Валуским (тим самим, що «Валусьський циркуляр») було офіційно затверджено «Статут Російських Публічних Бібліотек в м. Києві, Житомирі та Кам'янець-Подільському» [5, арк. 16а-16а]. Тобто у офіційній назві було одне з головних визначень, саме «Російська...». У доповнення до Статуту, 3 лютого 1866 р. волницький губернатор М.І. Чертков затвердив Додаткові правила та умови для читання книг у Житомирській російській

публічній бібліотеці, які регламентували керівництво бібліотекою, умови та порядок читання книжок, внутрішній розпорядок її роботи [5, арк. 16-18а]. Спочатку, у 1866 році бібліотека в Житомирі перебувала в підпорядкуванні Міністерства народної освіти, а з 1867 р. – Міністерства внутрішніх справ. Це є показником визнання важливості бібліотеки, як знаряддя утвердження російського впливу. У 1871 р. до адміністративного нагляду додався ще й нагляд з боку духовенства [6, с. 30].

Тож безперервна історія Житомирської російської публічної бібліотеки і всіх сучасних бібліотек Житомира, а також і краєзнавчого музею розпочалася з 1866 р., коли 10 (23) квітня «в присутності багаточисельної публіки, яка складалась з осіб усіх станів, здійснено молебень із водосвятієм» та було урочисто відкрито бібліотеку в губернському Житомирі.

У своїй промові від 10 квітня 1866 р. з нагоди відкриття зкладу голова його Розпорядчого комітету А.М. Богачевський наголосив, що всього в бібліотеці нараховується 746 назв творів у 1550 томах. Це були переважно популярні наукові книги, художні твори російських письменників, перекладна література, деякі історичні твори. З них 704 назви у 1351 томах було придбано бібліотекою за рахунок зібраних коштів, а решта – пожертвувано громадянами [7, с. 133].

Дарували і купували не білі люди, а відомі в краї підприємці-меценати та публічні особи. Є в джерелах і згадка про книгу подаровану І. Рудченком. На момент відкриття бібліотека мала 610 читачів, читально відвідували 59 осіб [15, с.17-19]. Деякі брали лише односторонній абонемент.

Бібліотечна справа у Житомирі мала часи піднесення, були й не дуже вдалі періоди. Ось перші 10 років справи бібліотеки йшли вельогано. У звіті Волинського губернатора за 1875 р. зазначалося, що «заснована десять років тому за ініціативи й на кошти Уряду Житомирська публічна бібліотека у звітному році продовжувала перебувати в розквіті. Станом на 1 січня поточного року в

нів нараховувалося 3130 творів у 7217 томах» [8, арк. 41]. На 1 січня 1880 р. в бібліотеці було 3959 назв творів у 9047 томах. Одночасно зазначалося, що для задоволення потреб читачів їм відшуканіся книги для читання з книгарні Кириченка [9 арк. 72 зв.]. Тож до послуг читачів була ще й приватна книгарня-читальня, в якій можна було знайти книги, відсутні в публічній бібліотеці. Ситуація з бібліотечним книжковим фондом швидко погіршувалася. Так, станом на 1 січня 1888 р. книжковий фонд бібліотеки нараховував уже 4 596 назв творів у 18893 томах. Було укладено каталог, що вийшов друком у травні 1886 р. [11, арк. 34–36]. Але з каталогами у бібліотеці чомусь завжди були проблеми.

Були автори, які користувалися великим попитом. Так, у звітах бібліотеки за 1899–1903 рр. зазначалося, що в 1900, 1901, 1902 та 1903 рр. найбільше вимог було отримано на твори А.П. Чехова [11, арк. 16 зв.–17; 20, арк.104зв.–105]. Чотирі роки на вершині, як тепер кажуть, ТОП-списку. Гумор завжди користувався попитом.

Важливу частину бібліотечного фонду складали передплачені періодичні видання. Так, у 1867 р. випусувалися аж 26 газет. Географія видання газет була достатньо широкою: київська, одеська, московська, казанська, варшавська й волинська преса завжди була в наявності в бібліотеці, але, звісно, найбільше було петербурзьких газет [13, с. 5–6; 18, с. 5]. Крім того, в звіті за 1892 р. зазначалося, що фонди бібліотеки містять журнали з цивільного та кримінального права, а також релігійну періодику – журнал «Богословский Вестник». Проте вони не мали великого попиту [14, с. 5].

Не було тоді ще Інтернету та фейсбуку. Тому про проблеми особисті та проблеми бібліотеки відвідувачі писали у так звану «Книгу пропозицій», або анклавали владодержавлення через газету. У цій «Книзі…» бачимо і приклади міжнаціональних стосунків в тодішньому Житомирі (поляки, росіяни, євреї, українці), і претензії до роботи бібліотеки. А ось у «Книжковинес» за 28 лютого, 1904, №59, читаємо про нагаради бібліотеки. Там анонім

писне про «відсутність більш-менш пристойного каталога, про який мова йде вже близько десяти років, звіт відсутній вже років з п'ять, а останній звіт (1898) викликає багато запитань. Слід додати погане газове освітлення (при можливості мати електричне), верідко кошик, безсистемну видачу книжок та періодичних видань і ставе зрозуміло, як мало відповідає бібліотека своєму призначенню» [16, ф. 442. Оп. 657, спр. 57, арк. 1-22] Судячи зі звітів у «Вольнських губернських вѣдомостях» каталоги бібліотеки видавали 1869, 1870, 1871, 1878, 1879, 1885, та 1886 роках. Але їх чомусь завжди не вистачало... Авоніми ж, чомусь завжди чимось незадоволені.

Про склад Розпорядного комітету бібліотеки можемо дізнатися з «Пам'ятних книг Вольнской губернии». Ось, наприклад, за 1898 рік: «Русская публичная библиотека. Попечитель библиотеки – Губернатор. Распорядительный комитет библиотеки.

Председатель – Ст. Сов. Петръ Аполлонович Сидоровъ; Члены: Дѣйств. Ст. Сов. Модестъ Александровичъ Дедницевъ, Дѣйств. Ст. Сов. Михайль Григорьевичъ Барскій, Ст. Сов. Эрстъ Львовичъ Багрянковскій, отставной Полковникъ Евгений Антоновичъ Преображенскій, Надъ. Сов. Владимѣръ Сильчъ Сансугба, Протоіерей Іоаннъ Ильичъ Тихомировъ. Библиотечаръ – нем. чина Акимъ Яковлевичъ Власенко, Помощникъ его – Софія Петровна Тополникова».

Бібліотека за першою редакцією Статуту працювала «до настання сутінок». Мабуть Житомир ще дуже освітлювався у ті часи. І не була вона дитячою. Якраз навпаки. Згідно Статуту дітя молодші 14 років у бібліотеку не допускалися. Організатори бібліотеки вирішили що не дитяча це справа – бібліотекарами шестати! Мабуть щоб не звикали і газет не читали. А то всілякі думки в юні голови можуть потрапити... І тільки вже аж у червні 1918 року в аналізі анкет міністерства освіти та мистецтва (Головне управління у справах мистецтва та національної культури, секція бібліотечно-архівного відділу) знаходимо відомості про житомирську приватну бібліотеку Арона-Герша

Бенціоновича Вакса, в якій було дитяче відділення. А при публічній бібліотеці Житомира дитячий відділ відкрився 15 жовтня 1929 року. [18] А вже самостійна окрема бібліотека для дітей створена 16 серпня 1938 року.

Тривалий час Житомирська російська публічна бібліотека була важливим культурним осередком Волині. Окрім задоволення власних читальних потреб житомирців, вона була культурно-просвітницьким та науково-кращавчим центром губернії. При бібліотеці організовували виставки й концерти, читали лекції та проводили семінари, наукові товариства організовували свої зібрання, зокрема відомі широкому загалу Волинське церковно-археологічне товариство та Товариство дослідників Волині [17, с. 4]. Як свідчить уривок із звіту волинського губернатора Ю.М. Подгоричани-Петровича про стан справ у губернії за 1878 р.: "Виявилі, можна безпомилково сказати, що заснування в м. Житомирі в 1865 році російської публічної бібліотеки в такий час, коли в краї переважали польська мова, мало величезне значення...". З того часу багато чого змінилось. І в міжконтинентальних стосунках і стосовно питань ваги різних категорій читачів. Спочатку абсолютну більшість читачів становили дорослі чоловіки. Сьогодні більшість читачів – жінки. Молодь та діти – це поки ще більшість читачів у містах. Однак електронні засоби створюють значну конкуренцію друкованому слову. Пенсіонери – більшість читачів у селах. Багато бібліотек з різних причин припинили існування. Але бібліотеки та бібліотекарі продовжують виконувати свою місію у розвитку людської цивілізації...

Отже, усі сучасні бібліотеки Житомира, Житомирський краєзнавчий музей, Товариство дослідників Волині ...беруть свій початок від тієї Житомирської Російської Публічної бібліотеки 1865 року і можуть вважатися її спадкоємцями. Бібліотеки та бібліотекарі Житомирщини через віки, бурі воєн та революцій довели до нас мудрість та досвід попередників. Багато чого було втрачено, бібліотеки знищувалися. І в наші дні ранистеська нагода на

Україну знищили і продовжують знищувати українські бібліотеки, українські книги, українських читачів і бібліотекарів... Знову падають багаті з книг. Кривава історія подства... Але де тепер імперія Ашурбаніпала? Де його фортеці, храми-зікурати, завойованні? Де ті, хто з ним воював? Все стало пилом і лише допитливі археологи щось можуть розповісти про цих правителів та їх держави. Але через кілька тисяч років потому, ми, у нашому Житомері, згадуємо того Ашурбаніпала, бо в одній мудрій книзі хтось велень написав, що в історії та у пам'яті людей залишається не найбільший завойовник, не найжорстокіший тиран, не той хто править через великий телесвітор чи інші ЗМІ, а той хто зібрав велику бібліотеку...

Житомирська обласна бібліотека для дітей та юнацтва, як одна із наступниць першої Житомирської бібліотеки, пропонує увазі читачів два перших історичних нариси про історію бібліотечної справи на Житомирщині авторства І. Рудченка та В. Боцковського в одній книзі. Звісно, цього разу вони мають бути оприлюднені українською мовою. Переклад: бібліограф Житомирської обласної бібліотеки для дітей та юнацтва Віктор Камчура. Примітки авторів – у круглих дужках. Для усіх, хто цікавиться історією рідного краю та буде писати історію бібліотеки в майбутньому.

Обидва наші автори були людьми непересічними, відомими. Біографії їх досліджені, переоповідані буде зайвим. Та все ж не втримавось, нагадати дещо з їх нарисовань. Думаю, варто відзначити, що Боцковський (27.06.1869 р. с. Скоморохи Житомирського повіту – 16.07.1943 р.) до того ж – колега бібліограф, один із засновників Російського бібліографічного товариства, його президент (1904-1905рр.), він також підписував проєкт Статуту нашого Товариства дослідників Волині. Є у Володимира Теофіловича і красномовні розвідки: «Про походження назви Волинь», «Вчителі В.Г. Корольова», «Купрін і Житомирські жандарми». А Іван Рудченко (1845–1905, псевдонім Іван Білик та ще декілька) український фольклорист, етнограф, письменник, перекладач, літературний критик, вніс помітний вклад і в українську

літературу (старший брат і співавтор Павла Мирного), і він, мабуть, неочікувано, свій вклад у розвиток української... анімації? Пам'ятаєте знаменитий мультфільм «Жив був пес»? Ного усі на цитати розібрали... Так ось, без Рудченка Ного мав би не бути. Бо це він записав для нас цей сюжет. Ось він у Ного записі.

I. Рудченко Сірко

В одного чоловіка був собака Сірко – тяжко старий. Хазяїн бачить, що з його нічого не буде, що він до хазяїнства неспособний, а прогнав його оть себе. Цей Сірко нікче по полю; коли це – приходить до його воляк, тай питає його: «Чого ти тут ходиш?» Сірко ему отіча: – Що ж, брате, – прогнав мене хазяїн, а я в хожу тут.» – Тоді воляк йому каже: «а зробать так, щоб тебе хазяїн знов прийняв до себе?» Сірко каже: – «Зроби, галушкунку; я вже так чинсь тебе одблагодарю.» – Воляк каже: «ну, гляди як вигляд тай хож(и)ти із жінкою жетъ, и вона дитину положить під ковою, то ти будеш близько ходить коло того поля, – щоб в знав, де те воляк, – то в візьму дитину, а ти будеш однівать оть мене ту дитину, – тоді будьто в тебе вляквась, та й пушу дитину».

У жінки той чоловік и жінка виїхали у поле жетъ. Жінка положила свою маленьку дитину під ковою, а сама и вже коло чоловіка. Коли це – воляк божить жетом, та за ту дитину – и весе йійі полем. Сірко за тим воляком, – доганяє його; а чоловік кричить: «тади-га, Сірко!» Сірко якось догнав того воляка и отняв дитину, праніс до того чоловіка, тай отдав ему. Тоді той(я) чоловік виїхав із торби хліб и кусок сала, тай каже: «на, Сірко, їж, – за те, що не дав волякові дитини изійсти!» – Ото у вечері идуть із поля, беруть и Сірка. Приїхали до-дому, чоловік и жінка) «жінко, вари лишень гречані галушки, та сито йій із салом затовчи.» Таки шо вони изварилися, він садомить Сірка за стіл, тай сіл сам коло його, тай каже: «а сип, жінко, галушки, та будем вечерать.» Жінка и насипала. Він Сіркові забрав у подумасок: так уже йому годеть, щоб він

не був голодний, щоб він часом гарячим не опікає!

Ото Сірко и думкає: «Треба мені поблагодарить вовкови, що він мені таку вигоду зробив!» А той чоловік, дідавши м'язницю, отдає своєю дочку заміж. – Сірко пішов у поле, знайшов там вовка, тай каже йому: «сприйди у неділю, у вечері, до города моего хована, а я тебе узаву у хату, та одблагодарю тобі за те, що ти мені добро зробив.» Ото вовк, дідавшия неділі, прийшов на те місце, кудя ему Сірко казас; – а в той самий день у того чоловіка було весілля. Сірко авишов до його, тай увів його у хату и посадовив його під столом. Ото Сірко на столі узавъ пляшку горілки, м'яса доволі – и поніс під стіл; а люде хотіли ту собаку бить. Чоловік каже: «не бийте Сірка: він мені добро зробив, то я и йому добро буду робить, поки його я віку.» Сірко, що саме лучче на столі лежить, бере, та подає вовкови; обгодував и упоїв так, що вовк не автернить, та каже: «буду співать!» Сірко каже: – «не співай, бо тут тобі буде лихо! лучче я ще тобі подам пляшку горілки, та тілка моччи.» – Вовк, як випив ту пляшку горілки, та каже: «отепер уже буду співать!» Та як завне під столом... Тоді де-які люде повтікали з хати, а де-які хотіли бить вовка; а Сірко и ліг на вовкови, виче хоче задунети. Хован каже: «не бийте вовка, бо він мені Сірка убьете! Він и сам из ним розправивца добре.» Ото Сірко авнів вовка аж на поле, та в каже: «Ти мені добро зробив, а я тобі!» Та в розправивсь.

*(Записана із Уманського універс. Клясской губ.;
передать А. Петруманя).*

Тоже записуйте і передавайте усе, що почуете. Хто зна коли в кому знадобляться записи етнографа. Але наш приклад покаже, що неодмінно знадобляться.

Список використаних джерел:

1. Кудя додалась бывшая в Житомирѣ публичная библиотека // Волынскіе губернскіе ведомости, 1865. – № 12. – С. 3–4; № 13. – С. 67–68; № 14. – С. 77.

2. Карпіна О.М. Становлення і розвиток Житомирської публічної бібліотеки та її культурно-освітній потенціал у XIX – на початку XX ст. / О.М. Карпіна // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.

3. Приймак І. Становлення та розвиток публічних бібліотек у другій половині XIX ст.) (На прикладі Житомирської російської публічної бібліотеки). Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. 2015. Вип. 42

4. Отчет Распорядительного Комитета Житомирской русской публичной библиотеки // Волянские губернские ведомости, 1887. – № 44. – С. 2–3.

5. Дело о Житомирской публичной библиотеке. 28 февраля 1904 г. – 6 октября 1905 г. – ЦДАК, ф. 442, оп. 657, спр. 57, арк. 1–22.

6. Дело по представлению Волянского губернатора с копиями ведомостейшего отчета о состоянии вверенных ему губерний за 1879 год, 6 августа 1880 г. – ЦДАК, ф. 442, оп. 533, спр. 158, 123 арк.

7. Открытие житомирской публичной библиотеки. Речь Богоявленского // Волянские губернские ведомости, 1866. – № 16. – С. 132–133.

8. Дело по представлению Волянского губернатора с копиями ведомостейшего отчета о состоянии вверенных ему губерний за 1879 год, 6 августа 1880 г. – ЦДАК, ф. 442, оп. 533, спр. 158, 123 арк.

9. Дело по представлению Волянского губернатора с копиями ведомостейшего отчета о состоянии вверенной ему губернии за 1878 год, 7 августа 1879 г. – ЦДАК, ф. 442, оп. 532, спр. 181, 109 арк.

10. Отчет Распорядительного Комитета о состоянии Житомирской русской публичной библиотеки за 1885, 1886, 1887 годы. 26 марта 1886 г. – 23 мая 1888 г. – ЦДАК, ф. 442, оп. 539, спр. 296, арк. 1–36 (стор. 1–9 + брошюра, 10 + брошюра, 33 + брошюра).

11. 10. Отчет о состоянии Житомирской Русской публичной библиотеки в 1869 году // Волянские

губернские ведомости. № 45. – С. 3; № 46. – С. 3. 11. Отчет Распорядительного Комитета Житомирской русской публичной библиотеки за 1871/72 год / Воляньские губернские ведомости, 1872. – № 33. – С. 5–7.

12. Дело о Житомирской публичной библиотеке. 28 февраля 1904 г. – 6 октября 1905 г. – ЦДАК, ф. 442, оп. 657, спр. 57, арк. 1–22.

13. Отчет Распорядительного Комитета Житомирской русской публичной библиотеки за 1891 год // Воляньские губернские ведомости, 1892. – № 34. – С. 5–6.

14. Отчет Распорядительного Комитета Житомирской русской публичной библиотеки за 1892 год // Воляньские губернские ведомости, 1893. – № 35. – С. 5.

15. Пивоваров В.А. Старбниця мнє (150 років Житомирській обласній універсальній бібліотеці) // Діяльність бібліотек по збереженню культурної спадщини і відродженню духовності народу: Матеріали Всеукраїнської науково-красьлявчої конференції до 150 річчя Житомирської обласної наукової універсальної бібліотеки 23-14 травня 1996 року / відп. ред. Коstrниця М.Ю. – Житомир: ВКФ «Поліграфікс», 1999. – с.17-19.

16. Дело о Житомирской публичной библиотеке. 28 февраля 1904 г. – 6 октября 1905 г. ЦДАК ф. 442. Оп.657, спр.57, арк.1-22

17. Мішук С.М. Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: історія, склад, наукове дослідження. – К.: Вид-во НБУВ, 2007. – 242 с.

18. Погребняк Г. Становлення та розвиток дитячих бібліотек України / наук. ред. В. С. Бабет. Київ, 2003. 92 с.

19. Карліна О.М. Бібліотеки на Волині в першій половині XIX ст. / О.М. Карліна // Діяльність бібліотек по збереженню культурної спадщини і відродженню духовності народу: Матеріали Всеукраїнської науково-красьлявчої конференції до 150-річчя Житомирської обласної наукової універсальної бібліотеки 23–25 травня 1996 р. / відп. ред. Коstrниця М.Ю. – Житомир: ВКФ «Поліграфікс», 1996. – С. 23–24.

ДЕСЯТЬ ЛЕТЪ

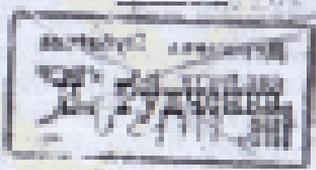
ЖИТОМИРСКОЙ РУССКОЙ ПУБЛИЧНОЙ

БИБЛИОТЕКИ.

1604 9/10

1866—1876.

ПОДОНЕ
LOS ONRIBS

ЖИТОМИРЪ
ПУБЛИЧНАЯ БИБЛИОТЕКА

1876.

ЗМІСТ

Передмова.....	20
I. Утворення та відкриття бібліотеки.....	22
II. Управління бібліотекою.....	27
III. Стан бібліотеки.....	37
IV. Читачі бібліотеки.....	45
V. Потреби читачів.....	51

ДЕСЯТЬ РОКІВ ЖИТОМИРСЬКОЇ РОСІЙСЬКОЇ ПУБЛІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ

«Відомо, що багаті люди у нас здебільшого майже нічого й читають і не цікавляться успіхами наук та виробництва, а громадяни середнього достатку і з недостатніми доходами не мають можливості користуватися книгами та періодичними виданнями, які знайомили б їх з ходом та успіхами народної освіти.» Так писав пам'ятний у нашій історії граф М.С. Моршніков, 23 квітня 1880 р., представляючи свою думку про заснування публічних бібліотек в Росії. Завдяки їм, завдяки цій видатній державній чоловік: «не лише зникнуть перешкоди народній освіті, але і відкритяться багато інших способів поліпшення становища народу».

«З цими завданнями, говорить він: по-перше відкритяться в містах нові дух співноти та взаємної підтримки у жителів, які не мають спільного місця для зустрічей та роздумів про справи, що стосуються освіти та підприємництва; по-друге, відкритяться більший збут для добрих творів у галузі наук і промисловості і спонукає «цілесуспільних людей до видання корисних книг; по-третє, відкритяться місця, в які можуть посилити, для оприлюднення авторів, винахідників машин і вдосконалених способів виробництва та олочі до різних нововведень – свої проекти, міркування, програми, описи, моделі та малюнки різних креслень, по-четверте, відкритяться можливість через місця ці збирати різні

статистичні відомості, неслік яких настільки відсутній в Росії, і таке інше.

Незважаючи на те, що думка ця була висловлена понад 35 років тому, та що народна освіта у нас з того часу пішла далеко вперед, хіба можна сказати, що широка програма графа Мордвинова застаріла, а справедливості висловлених ним думок сумнівна.

Щоправда, в наш час усіма освіченими людьми усвідомлене важливе значення бібліотек. Усвідомлення їх важливості проникло і у сфери урядові; на них звернули свою увагу деякі міські та земські установи, що зрідка надають їм заступництво та матеріальну підтримку. Але чи багато таких міст і земств? Чи проникло в суспільстві середовищі усвідомлення, що за допомогою цих скромних, невагдалючих освітніх закладів відбувається процес переродження самого суспільства, його розумового розвитку та морального крутозору, зміна смаків, правил і звичаїв, вироблення переконань та ідеалів у такому племінному графом Мордвиновим – духові громадськості? Нарешті, чи відповідають створені у нас бібліотеки справжнім потребам життя? Чи є вони провідником у суспільство корисних знань, тверезих ідей і переконань?

Все це – питання, які у нас, – чомусь, минаються дріблячковими, обходяться.

А між тим, важливе значення їх у нашому житті стане очевидним для кожного, кого, за висловом того ж графа Мордвинова, "Воєнний Творець не створив байдужим до суспільного блага," і хто, хоч трохи, вдумасться у наше суспільне становище та ті умови, якими ми оточені. За погляди загальним значенням, публічні бібліотеки в південно-західному краї мають ще й своє особливе, місцеве. Засновуючи їх в м.м. Києві, Кам'яниці-Подільській та Житомирі, уряд, між іншим, мав на увазі підтримати і розвинути освіту на землях російської народності. З часу їх заснування минуло вже понад десять років. Протягом цього часу могло визначитися справжнє становище бібліотек, ставлення до них суспільства і вплив на нього цих освітніх установ, на які уряд витратив близько

45 тисяч рублів.

Запитується: чи з належною користю вжито цю суму? В якому стані перебувають бібліотеки? Чи варті вони того, щоб на них у майбутньому витратити кошти, яких так потребує, напр., народна освіта в краї? Чи відслужили вони хоч невеличку службу російському просвітництву, або ж як виникли поза суспільною ініціативою, так і залишилися чужими місцевому суспільству, – нітрохи не вплинувши на його розумовий і моральний розвиток!

Відповідно на всі ці питання міг би служити загальний нарис про десятиліття всіх трьох бібліотек. На жаль, незважаючи на всі наші старання, ми не могли добути звітів київської та кам'янець-подільської бібліотек, а задоволятися тими мізерними даними, які витягує гостя з їхніх звітів (та й то не за всі роки), ми вважали недостатнім. Довелося, за необхідності, об'їздитися житомирською бібліотекою, за розвитком якої ми стежили майже з самого початку її заснування, протягом останніх 5-ти років брали особисту участь в її управлінні і мали можливість близько ознайомитися з її минулим і теперішнім. Намірюючись у цьому нарисі поділитися з читачами нашим знайомством з історією і сучасним становищем бібліотеки в Житомирі, ми в той же час мали на увазі, по-перше, відповісти на запропоновані вище питання і по-друге надати матеріал для майбутнього дослідника російського просвітництва на Волині.

I. Утворення та відкриття бібліотеки

На питання кому першому належить думка створення в південно-західному краї російських публічних бібліотек, дані що є у нас під рукою не дають задовільної відповіді. Здається, думка ця виникла спочатку в Києві. Вперше вона була висловлена ген.-губернатором Ашкенком в листі, від 11 квітня 1864 року, волінському губернатору М.І. Черткову. Вбачаючи у відсутності на Волині публічних бібліотек і усвідомлюючи що їх запровадження особливо в Житомирі, мало б великий вплив на підтримку і розвиток у

населення освіти на початках російської народності і запобігало б частково можливості опозичування жителів, яке часто відбувається шляхом читання польських книг через відсутність російських», – ген.-губернатор пропонує знайти засоби для створення бібліотеки в Житомирі. Пропозиція ця зустріла підтримку і найширші співчуття. «Думка про влаштування бібліотеки, відоміє нас Чертков, спонукала мною з перших днів після прабуття на Волянь». При цьому, викладені були думки стосовно облаштування бібліотеки. Розташувати її планували у лісовому флігелі при губернаторському будинку, і на пристосування приміщення передбачалося 500 р.; первинне ж облаштування бібліотеки, за прикладним розрахунком, вимагало біля 2800 р. Розраховуючи, що, при недостатності коштів тутешньої російської освіченої громади і при малій її чисельності, збір добровільних пожертв не перевищуватиме й 800 р., отже, необхідну суму доведеться запозичити з іншого джерела, доповнює свої міркування думкою, що облаштування бібліотеки настільки корисне, що якщо уряд буде робити на неї деякі витрати, – сума, яка на цей предмет, окупиться користю, яку приносить бібліотека. «Міркування ці лягли в основу майбутнього влаштування бібліотек в південно-західному краї взагалі. Витяюча необхідність їх відкриття «на вкладених вже підставах», ген.-губернатор звернувся з цього питання до міністра внутрішніх справ. Віддані на Найвищий розгляд, пропозиції ці удостоїлися Найвищого схвалення – і питання влаштування трьох бібліотек у краї було вирішено.

На перебіг їх облавлення визначено одноразово 9 тисяч р. Понад те, запропоновано, протягом трьох років, щорічно відпускати на кожен бібліотеку від однієї до двох тисяч руб. Отримання повідомлення про це, в серпні місяці 1864 р., волоський губернатор, у жовтні, звернувся до житомирської громади із запрошенням допомогти влаштуванню бібліотек. «Яким б не були щедрими призначення від уряду», – каже губернатор, «тільки лише вони не можуть встановити бібліотек на міцних основах:

справедливість і користь справи вимагають, щоб і міське суспільство зголосилось до участі у вигладі добровільних пожертвувань.

На пропозицію губернатора суспільство відгукнулося досить співчутливо. Почалась передплата, що перевищила очікування начальника губернії: посяльні пожертвування прибували не лише від міської цивілізованої громади, а й від інших повітів. Тим часом, вироблений був і представлений на затвердження примірний статут бібліотеки. (* укладцем цього статуту, наскільки нам вдалося дізнатися, був Е.Л. Вагриновський) Майже через рік, а саме – 5 липня 1865 року, статут був затверджений міністром внутрішніх справ.

У початковому словесу вигладі, статут мав 17 параграфів, що визначали устрій бібліотек на наступних підставах. Публічні бібліотеки, складені з книг російською мовою, засновуються під безпосереднім заступництвом ген.-губернатора. Бібліотекою завідує розпорядчий комітет із 5-ти осіб: двох – призначених губернатором та трьох, що обираються щорічно членами.

(Втім, з 1869 р., за розпорядженням головного управління у справах друку, додався ще один, «неодмінний», член комітету – директор місцевої гімназії). Вибрані членами комітету серед себе, голова зноситься у справах бібліотеки, та скарбник – завідує її коштами і господарством. Обов'язки комітету полягають: в обранні бібліотекаря; у щомісячній ревізії коштів, та щорічній – майна бібліотеки; в пошуку засобів для її розвитку і поліпшення; в поповненні її книгами і періодичними виданнями; в складанні річного звіту, який друкується в місцевих губернських відомостях і надіється через губернатора генерал-губернатору. Для заохочування звіту і обговорення засобів до поліпшення бібліотеки, а разом з тим і для виборів нового комітету, раз у рік скликаються загальні збори членів, постанови яких набирають сили за погодженням губернатора. Всіх до бібліотеки наданні усім, крім дітей; але правом безкоштовного читання в будівлі бібліотеки користуються

тільки члени її; з інших читачів, якщо комітет не знайде можливим надати безкоштовно читання, стягується плата: за рік – не більше! р. 50 к., а на місяць – 15 к. Визначивши за можливого, комітет може просити про видачу книг дозволу, але не інакше, «як у відповідності до загальних правил, а не у вигляді панштыку, навіть якщо ці особи належать до числа відвідувачів бібліотеки».

«Статут надав комітету право регулювати особливою інструкцією Порядок зберігання та видачі книг, умови передавати та загалом внутрішній устрій бібліотеки. Коли, на підставі цього статуту, до числа членів бібліотеки залучалися достатня кількість осіб, волинський губернатор запросив їх 15 жовтня 1865 року в клуб, для обрання регулярного комітету. Збори відбулися. Члени в комітет були обрані і затверджені губернатором, а 22 жовтня того ж року відбули своє перше засідання, під головуванням А.М. Богатського, старшим якого бібліотека, головним чином, зобов'язана своїм початковим влаштуванням та забезпеченням. Відкрити бібліотеку відразу ж було неможливо. Необхідно було спочатку пристосувати приміщення, підшукати бібліотекаря, скласти інструкцію, зайнятися випуском книг тощо. У такого роду діяльності пройшов час з жовтня 1865 по квітень 1866. Найважливішим досягненням за цей час слід вважати укладання «додаючих правил бібліотеки», які затверджені губернатором 3 лютого 1866 р., і які такі важливі, що про них необхідно згадати: ось вони, власне кажучи, визначилися стосунки житомирської бібліотеки з публікою яка читає.

За правилами, житомирська бібліотека не була перетворена лише на кабінет для читання, як, нап., бібліотека в Києві: вона бібліотека слугувала одночасно читальною для відвідувачів, а також видавала книги дозволу передшляхтцям.

Вона відкрита щодня (крім трьох днів страсного та трьох днів святого тиждя, трьох днів Різдва Христового і нового року) з 9 години ранку до заставання сутінків. (*) Вхід до неї вільний – кожному без огляду на статя та звання,

крім дітей молодших 14 років. За читання в бібліотеці ніякої плати не вимагалось. (*) Передплатники ж, які бажали брати книгу додому, сплачують: передплатники 1-ої категорії: – на рік – 10 р., на півроку – 5 р. 50 к. і на місяць по 1 р.; передплатники 2-ої категорії: річні по 6 р., піврічні 3 1/2 р. та місячні по 60 к.; за журнали та книги, що видаються передплатникам щоденно, стягується по 10 к. за кожен том на добу. Члени-засновники користуються правами передплатників першої категорії, а решта членів – правом безкоштовного читання в самій бібліотеці (*)

Перша категорія передплатників читає свіжі журнали в перший місяць їх отримання в бібліотеці, а друга – після цього. Книги видаються передплатникам: 1-ої категорії не більше 3-х томів – за один раз, – 2-ї категорії – 2-х томів, та одноденним – по одному тому. Свіжі журнали відпускаються по одному номеру, а газети, глобуси, географічні карти і казали всі довідкові книги додому зовсім не відпускаються. (*) Книги, видані з бібліотеки, не можуть затримуватись не більше 10 днів, а журнали – одного тижня. (*)

(*) Тут викладено правила бібліотеки у тому вигляді в якому вони були затверджені 3 лютого 1866 року, ті з них, які були змінені, позначені зірочкою. Зміни будуть викладені у своєму місці.

За прострочення накладається штраф: за № журналу – 30 коп., за книгу – 10 коп. на добу, і до сплати належного штрафу передплатник втрачає право отримувати книги з бібліотеки. (*) Для забезпечення повернення книг і дбайливого з ними поводження, передплатники зобов'язані вносити не менше 5 р. застави. Взяток допущено лише для людей "небагатих": їм можуть бути видані книги і без застави, але не інакше, як під поручництво одного з членів розпорядчого комітету. З огляду на те, щоб видана книга додому не позбавляла можливості користуватись останніми новинами в самій бібліотеці, установлено: на столі, влаштованому для читачів, повинна бути в одному примірнику остання книжка будь-якого журналу, останній номер щотижневий газети та три останні номери щоденних

квітня 1866 року по 1 січня 1876 року. Це сталося тому, що за постановою загальних зборів 15 травня 1875 року, бібліотечний рік перенесено з 10 квітня на 1 січня і всі рахунки бібліотеки за 1875 р. укладені 1 січня 1876 р.) цей Розпорядчий комітет, якщо не в повному своєму складі то в особі голів, – сновдовався три рази. Перший склад, обраний у 1865 році, продовжував свою діяльність до 11 січня 1869 року, другий – з цього числа по 26 квітня 1871 р. і, нарешті, третій з цього останнього числа заїмає бібліотекою до нашого часу.

У розглянутий час комітет мав 122 засідання. На них, головним чином, були обговорені і, потім, приведені до виконання заходи щодо розвитку бібліотеки в сьогоденні, та до забезпечення її надійного існування в майбутньому.

Ці заходи стосувалися трьох сторін управління: по-перше, коштів бібліотеки; по-друге, книжкового її майна, і по-третє – внутрішнього устрою і стосунків з читачами.

Турбота про кошти стояла завжди на першому плані. Зважались разом з думкою, про влаштування бібліотеки, ця турбота але залишалась комітетом протягом всього часу його діяльності. Усвідомлення того що допомога уряду, за характером своїм, тимчасова, що розраховувати на неї постійно було б навіть дещо непристойно, не залишало комітет з перших кроків його. Необхідно було шукати власні джерела доходів серед, у всякому разі, невеликого і числа, і матеріально, російського освіченого громадянства. На його співчуття сподівалися і до нього першого постукали в двері.

Насамперед вирішено було залучити до членів бібліотеки наскільки можливо більшу кількість осіб. З цією метою, щорічно, перед загальними зборами, губернатор, як підлегувальник бібліотеки, звертався до службовців з запрошенням записатися – в її члени. Такого порядку дотримувалися до 1869 року. З цього часу комітет сам розсилав до громадських місць і до посадових осіб подібні запрошення. Спосіб цей – сказати деки – схожий на закликання, припрошування. Можливо це частково і справедливо; але, так чи інакше, цей захід, за наших умов

жестя, необхідний. Без неї, через нашу розрізненість за відсутності усвідомленості спільних інтересів, бібліотека або зовсім не мала б членів, або мала б таке незначне число, на яке неодноразово скаржилася бібліотека в Києві. (*Першого року існування київська бібліотека мала більше 60 членів, а напр. в 1871/2 рр., всього лише трьох, які таким чином, без виборів і утворення розпорядчий комітет! (Киевлянин, 1872, №29) Цього року їх всього – 1! (Киевлянин, 1876., № 51.). Втративши ж членів, бібліотека, звичайно, втратила б і ті кошти, які складаються з членських внесків.

З метою залучення читачів в члени було відмінено, між іншим, безкоштовне читання в бібліотечі. 15 листопада 1866 року комітет прийняв корисним брати з відвідувачів за читання в рік по 1,1/2 р., а в місяць по 15 коп. Захід цей мотивований тим, що «при такій платі, окрім прямого збільшення коштів бібліотеки за право читання в ній, збільшиться і кількість її річних членів, оскільки згідно зі статутом, члени бібліотеки користуються безоплатним читанням в ній».

Застосованій з березня 1867 року, цей засіб, звичайно, приніс деяку користь, додавши бібліотечі невеликий дохід з відвідувачів. Але напевно чи цей засіб коли-небудь впливав, хоча б побіжно, на збільшення числа членів. Для цього незабаром визнано було необхідним надати їм κάποгато суттєвіші права. На загальних зборах 10 квітня 1867 р. права ці були затребувані. З 20 присутніх членів, 10 виявило бажання, щоб членські внески, що сплачуються ними, не менше 5 р., зараховувалися в рахунок плати за читання. Але пропозиція ця, розділивши голоси порівну, не могла бути затверджена. Натомість, тоді ж, при іншому формулюванні питання, 14 голосів схвалити розширення прав членів тільки в сенсі звільнення їх від задатка, визнаючи необхідним стягнення «плати за читання». Постанова ця зустріла невдоволення комітету – і він перевіряв рішення загальних зборів. Визначивши, що «сарахування жертвованої щорічно суми, не менше 5 р., в плату за читання послужить до збільшення членів

бібліотеки, а через те і коштів її, – комітет затвердив цей захід. Втім, тимчасовий характер його, комітет сам визнавав. Через два роки запропоновано було загальним збором розв'язати питання: Чи не перетворити це правило в постійне? Але хоч воно залишене було «ще на рік», з тих пір не припиняло своєї дії. Користь його очевидна. Полегшуючи читачам-членам доступ до бібліотеки, це правило впливало якщо не на збільшення, то на незначне зменшення членів, а отже – і засобів бібліотеки. Цим же об'єктом комітет своєї діяльності щодо збільшення грошових коштів. Він звернув увагу на отримання доходу з великих сум. Починаючи з 1868 р., для прирощення відсотками, суми розмістили в Скопінському та Київському банках, а з 1870 р. визнали за вигідніше перетворювати їх на державні відсоткові папери.

Якщо ж і після того залишалися великі суми, то вони перетворювалися у китки державного казначейства. Мало цього. Зрештою, що в касі буває зостав не менше 400 р., а іноді 600 р. і більше, тоді як передплатникам повертається у місяць не більше 100-120 р., – сума що дорівнює місячному надходженню зостав, – комітет, з метою отримання доходу, визнав корисним зберігати і великі зстави в серіях, за якими відсоток зараховувати в дохід бібліотеки. Однак незважаючи на всю необхідність для передплатників цього заходу, він загальним збором схвалений не був.

Як тільки закінчилися перші три роки (1866 – 1869), на які уряд раніше гарантував субсидію, – думка про припинення її стала страшнішою для розпорядного комітету. І ось, з того часу, починаються просьби про продовження субсидії. На шастя для бібліотеки, прохання ці знаходили заходи гідне співчуття ген.-губернатора і губернатора – і в допомозі уряду аж дотепер відмови не було. Щоправда, субсидія скорочена була з 2 тис. до 800 р. в рік, але і ця остаточна сума, як невелич побачимо, служила головною підмогою для бібліотеки.

Тільки при цій відмові і можливо було здійснити задумку про надійне забезпечення бібліотеки в майбутньому

за допомогою утворення запасного капіталу (* Думка про це належить колишньому голові комітету В.М. Глінци та члену від уряду Г.М. Расвельому, які надали бібліотеці значну допомогу своєю гарячою прихильністю), наконичивши, за допомогою субвенції, близько 4,5тисячі рубльних сум, комітет 20 квітня від 1871 року, запропонував, передати їх в запасний капітал; а щоб надати цьому способу постійного характеру, запропоновано було доповнити сам статут бібліотеки. На цю пропозицію загальні збори відгукнулись позитивним розумінням і, тоді ж, висловили: відкрити в запасний капітал 4 т. р., тож після зашукту на те рішення ген. губернатора, статут бібліотеки був доповнений двома новими параграфами. З них у 18-му визначалося, утворення запасного капіталу – щорічним відрахуванням 10% з рубльних залишків, а в 19-му встановлено витрачання того капіталу не інакше, як за згодою двох третин членів загальних зборів. – Так було покладено досить міцні основи запасного капіталу.

У наступні роки капітал цей поповнювався, за пропозицією комітету, не 10%, а сумами набагато більшими, – так що в даний час досяг досить солідної цифри 6300 руб., що у певній мірі забезпечить майбутню бібліотеку.

Обмеживши себе стосовно витрат запасного капіталу, комітет пішов далі: цього року запропоновано загальним зборам розглядати щороку кошторис витрат, зобов'язавши комітет представляти його разом зі звітом. Захід цей може привести в майбутньому безперечну користь; якщо він досі не був проведений, то тільки тому, що, при неусталених відносинах в цифрах доходу і витрат бібліотеки, неможливо було скласти хоча б якийсь приблизний кошторис.

Турботи комітету щодо можливостей економного витрачання сум не могли, не торкнутися книжкового майна. У зв'язку з тим, що при випусці книги на значну суму, книгопродавці робили до 10 % знижка, комітет спочатку випускав книги не за часом їх виходу, а одразу, за рік і більше. – Такий порядок випуски

продовжувалася до 1871 р. і викликав, заслужене ремствування публіки, після чого і був скасований. Виявляю, нарешті було, що зсумоване отримання бібліотекою книг, співаючи з бажанням публіки користуватися книгами негайно після їх виходу, має залучити передплатників і, тим самим, відшкодувати той склад, який станеться від втрати 10% при виписках на величкі суми. З тих, пр, виписка творів іноді, проводилася навіть не через книгопродавців, що часто ускладнює і уповільнює своєчасне отримання, а прямо від видавців. Для уникнення ж виписки творів, що поміщалися в журналах раніше виходу в світ окремими виданнями, визначено було корисним такі журнали розбивати і утворювати з них окремі томи. Таким шляхом складено було з 1811 року не менше 250 томів окремих творів.

Як на останній захід, що міг привести до можливого, без винної шкоди для бібліотеки, збереження коштів, слід вказати на скорочення витрат на утримання службовців у бібліотеці. При відкритті її, визначено було посади бібліотекаря, його помічника і сторожа; на утримання їх витрачалось не менше 600 р. Але з половини 1868 року визначено було можливим обходитися з одним бібліотекарем, а замість помічника мати переписувача. Таким чином витрати на утримання службовців знизилася до 460 р. Нарешті, з 1870 р. визначено зовсім непотрібним і переписувач, а залишений лише один бібліотекар зі сторожем, на утримання яких витрачається 400-455 р., тобто пониження зроблене на цілу третину.

Коли переходимо після цього до питання: що зроблено комітетом щодо внутрішнього устрою бібліотеки? ми губимося в масі дрібних розпоряджень, які, крім в окремішності, здаються неважливими; а між тим мають величезне значіння в загальному управлінні бібліотекою торкуючись однією стороною її господарства, а іншою-інтересів публіки.

Щоб не втомлювати увагу викладачів порядку обліку сум, ведення звітності, – не торкуючись робіт зі складання правил систематичного каталога, з двома доповненнями –

праці, що вимагала від укладачів немало часу, – переходимо прямо до того, що так або інакше стосувалося читачів, користуючись їм доступ до бібліотек.

— Спочатку, деякий час після відкриття бібліотеки, вхід до неї був вільний з 9 години ранку до застання сутінків. Але вже 8 липня 1866 року це визнано незручним. Значна кількість відвідувачів бібліотеки – службовці. Оскільки у багатьох установах, сидять до 4 і 5 години, і службовці бувають вільні тільки між 5 і 8 годинами; то щоб не втомлювати даремно бібліотекаря і, разом з тим, дати можливість службовцям користуватися бібліотекою після обіду, встановлено відкривати бібліотеку в будні дні два рази з 9-ї до 2-ї і з 4-ї до 8-ї години, а в святкові дні від 2 до 8 години.

— Щоб надати можливість «небагатим людям» їх службовців користуватися бібліотекою вдома, без внесення застави, в жовтні 1868 року постановлено: не вимагати від них ні застави, ні порука членів комітету, а обслуговуватися поручництвом керівника, у якого передплатник служить. Встановлення цього гуманного правила, що поліпшує доступ мало знаному, бідному чиновному люду, викликав проте протестів з боку деяких «значальств», які почали вимагати і для себе книг без застави. Комітет у цій вимозі відмовив. Почулося розквітання, невдоволення – тимчасове охолодження до бібліотеки, що негайно привело до зменшення числа її членів...

— Помітивши з року в рік зниження їх числа, і навіть, зростання числа передплатників місячних, комітет дійшов до переконання в необхідності змінити, наскільки можливо, права тих та інших. За раніше виданими правилами, члени, понад права передплатників, користувалися ще правом брати участь у загальних зборах, правом вибору членів у розпорядчий комітет, а відтак і правом направити бібліотеку за своїм бажанням. Тим часом, місячні передплатники, звісно, не менше зацікавлені бібліотекою, були позбавлені усіх наведених прав. Такий порядок не тільки не справедливий, але навіть може бути шкідливий для бібліотеки. Комітет, обраний з середовища

кращай обмеженого числа членів, може стати мимовільно в розрив з бажаннями загальної маси читачів. Тому комітет 15 травня 1875 року запропонував загальному зборам – надати в майбутньому права членів і всім тим щомісячним передплатникам; які, підписуючись протягом року заявлять письмово бажання бути членами, з відстрочкою платежу. Пропозиція ця була схвалена, але результатів її слід чекати лише в майбутньому.

І вимагав слід сказати, що розширення прав передплатників було керівним принципом у діяльності комітету. З метою полегшити передплатникам користування газетами, в березні місяці 1867 року дозволено було передплатникам I-II категорії видавати газети додому, після того, як вони будуть зняті зі столу читальні. Але оскільки при цьому не було встановлено на якій термін і по скільки № може бути видано газет в одні руки, а між тим помічено, що деякі передплатники закримовують газети досить тривалий час; то в 1872 р. встановлено: видавати газети в одні руки не більше 2-х номерів, на одну добу.

Незалежно всього цього, протягом десятилітнього періоду, двічі змінювалися терміни, на які видавалися книги з бібліотеки. Перший раз терміни були продовжені 26 квітня 1867 р. Для полегшення користування книгами «серйозного змісту» вирішено книги з наукових відділів, за висноком відділу словесності, видавати замість 10 на 14 днів. Не такою була спонукальна причина продовження термінів вдруге, і виникла вона не за ініціативою комітету, а через скарги і невдоволення публіки. У 1870 р. почулися раптом нарікання на суворість застосування правил, на татар штрафів, на короткостроковість видачі книг, вельючасне їх отримання, тощо. Комітет представив ці нарікання на обговорення загальному зборам; але вони, не вирішивши питання, а доручили майбутньому складу комітету примирити «протилежні» погляди: нивиски невдоволення з «інтересами бібліотеки». – Примирення це вистало в травні 1871 р, але не в сенсі безстрокової видачі книг і повної відміни штрафів, а також не в сенсі видання

права передплатникам брати книги без обмеження їх кількості, а тільки в сенсі продовження термінів і зменшення штрафів. Вирішено було: ті книги, що видавалися на 10 днів, відпускати на 14, а ті, що видавалися на 14 – відпускати на 21 день. Штрафи ж понизили за прострочку журналу з 30 к. на 10 к., а книги – з 10 на 5 к. за добу.

Насамкінець, для полегшення передплатникам, в 1875 році в середовищі комітету виникла думка про зниження плати за читання. Представлена на вирішення загальних зборів; пропозиція ця, схвалена в принципі, але визнана передчасною і не отримала затвердження.

Говорючи про заходи, що сприяли розвитку бібліотеки та встановленню режиму, між якою і читачами, не можна пропустити і таких, у яких пробивається важонні формальне, якое «казанне» ставлення до справи... Це особливо помітно було на початковому етапі. Так, один з книгопродавців, у відповідь на звернення комітету, надіслав пояснення, у формі листа, на ім'я голови. Комітет, чомусь, побачив у цьому порушення етикету й запропоновану недосвідченому в артикулах книготоргівцю відповісти в майбутньому на звернення – «такими ж формальними відгукями» (13 листопада 1866 р.). Так, один із членів Комітету вимагав, щоб книги, що жертвуються в бібліотеку, «приймались не інакше, як за лавною жертводавця» (28 березня 1868 р.). Деяко казенно звучить мовою члена-цензора, який задумав переписати бібліотеку, збільшивши її від, чомусь для цензора ненависних, книг на іноземних мовах. Але особливо обмежувальним і, так би мовити, непрактичним заходом слід вважати заборону куріння, – не тільки в залах бібліотеки, де це правильно, але навіть у передпокої ... (10 вересня 1867 р.).

Всі ці формальності та обмеження служили, на нашу думку, на шкоду самій бібліотеці: вони могли відбити публіку і зробити з бібліотеки публічної – якое тямне книголюбство, куди, при нашому рівні розвитку мабути і калачем не заманив відвідувача. Ми ж повинні пам'ятати,

що спомітку хай будуть відвідувачі, – книги потім будуть читатися...

На завершення огляду діяльності комітету, спрямованої на розвиток бібліотеки, слід зазначити про утворення при ній місцевого музею. Думка про це зародилася давно, але здійснення її відложилася тільки у 1874-75 р.

При початку заснування бібліотеки, перший попечитель П. М. І. Чертков пожертвував їй 48 екземплярів місцевих гірських порід та мінералів. Ця невелика колекція зберігалася в бібліотеці, як рідкість, і ніби наводила на думку про музей. Публіка, яка оглядала її, висловлювала жаль з приводу неповноти колекції, дивувалася мінеральним багатством Волині та інші. Між тим, у місцевому статистичному комітеті розміщувалася також колекція, зібрана, за дорученням, його членом Оссовським; але колекція ця була зовсім недоступна для публіки: вона зберігалася в закупорених ящиках, нерозібрана, не впорядкована. Думка про'єднання обох колекцій в одну, утворення з них щось цілісь, збільшила повну підтримку і увагу теперішнього попечителя бібліотеки П. А. Гроссера.

Завдяки його просвітницькій діяльності колекція статистичного комітету була передана з бібліотеки і дала в основу місцевого музею. Поклавши основу, попечитель бібліотеки дбав про підтримку новонародженої при ній освітньої установи своїми пожертвами.

Скороставившись теперішньою похідкою по всьому Волинському Поліссю – «першою похідкою першого губернатора, який побачив особисто конати становище й потреби цього, всіма забутого і покинутого краю боліт і лісів», – попечитель бібліотеки пожертвував привезені ним згідн 100 екземплярів місцевих гірських порід та мінералів. Крім того, в музей надійшло кілька пожертвувань від інших осіб. Таким чином утворилась досить значна і цілісна колекція з 500 екземплярів, – колекція, за повнотою своєю, можливо єдина на всю Волинь. – Незалежно від того, з житомирського уряду доставлено в музей понад 200 зразків ґрунтів і підґрунтів з коротким описом їх якості та властивостей.

Для приведення всього цього матеріалу до ладу, до хоч якого-небудь наукового вигляду – тому що тільки так він і отримує свою цінність, – потрібна була не тільки витрата маси коніткої праці, але потрібні були також спеціальні знання. Однак, хоч яке бідне провінційне життя на теплі відгуки на загальнокорисну справу, нашому музею пощастило. Думка про нього привертала увагу людей, яким дорого місцеві інтереси Волині. Приведенням до ладу та аналізом ґрунтів і підручтя зайнявся голова розпор. комітету В.Н. Максимович, привезенню ж у науковий вигляд гірських порід і мінералів присвятив свій час і знання один з любителів і знавців місцевої геології А.С. Стасенко. Працям цих осіб ми, головним чином і зобов'язані тим, що бездушні каміння і землі Волині, з'єднавшись разом, в геологічній шафі, – набувають назву місцевого музею.

III. Стан бібліотеки

Пристаюючи до огляду стану бібліотеки, розпочнемо перш за все з контів – цього вирізюного кінця кожного підприємства; тим більше, що на розвиток цієї галузі було звернено особливу увагу комітету.

Конти бібліотеки складалися з двох джерел: допомоги уряду і власних доходів. Як вище було сказано, на початкове обзаведення бібліотеки, Найвищим повелінням, в 1865 році асигновано 3000 р. Потім, протягом перших трьох років (1866-1869), на підтримку бібліотеки відпускалась щорічна субсидія по 2000 р. Потім субсидія почала зменшуватися: в 1869 відпущено 1000 р., в 1870-900, а з 1871 по 1876 – щорічно по 800 р. Всього ж, за 10 років, відпущено субсидій 11900 р. – що, разом з одноразовими, складе досить велику цифру допомоги, в 14900 р. с. Власні доходи бібліотеки, що виражають з одного боку ступінь її прибутковості, а з іншого – результат турбот комітету, розділяються на два види: по-перше, на дохід від збору за читанням, а по-друге, на операційні та випадкові.

Доходи за право читання складалися з таких коштів:

I. Внесок:	
Членів-засновників.....	200 р.
Дієвих членів.....	3642 р.
II. Зборів:	
З передплатників.....	7112 р. 10 к.
З відвідувачів, які читають в бібліотеці.....	797 р. 10 к.
III. Штрафи:	
За прострочку книг та журналів.....	183 р. 31 к.

Всього 11934 р. 96 к.

Операційні та випадкові доходи отримувалися з таких джерел:

I. Операційні:	
від продажу каталогів з доповненнями.....	122 р. 75 к.
від процентних паперів в серії.....	1814 р. 59 к.
II. Випадкові:	
Повертви.....	543 р. 48 к.
Непередбачувані надходження, такі як різниця курсів, і т.п.....	546 р. 4 к.

Взагалі ж бібліотека мала власних доходів:

В 1866/7 році.....	1825 р. 81 к.
– 1867/8.....	1049 р. 16 к.
– 1868/9.....	1741 р. 68 к.
– 1869/70.....	1003 р. 19 к.
– 1870/1.....	1906 р. 8 к.
– 1871/2.....	1302 р. 97 к.
– 1872/3.....	1642 р. 21 к.
– 1873/4.....	1630 р. 61 к.
– 1874/5.....	1690 р. 61 к.
– 1875.....	1170 р. 10 к.

А всього – 14961 р. 82 к., разом з допомогою уряду – 29861 р. 82 к.

Таким чином виявляється, що власні доходи бібліотеки

становили понад половину всіх коштів, які вона мала; іншу половину жертвував уряд, визнаючи необхідність і важливість для міста публічної бібліотеки.

У зв'язку з цим, особливо значення має бути надано тому – наскільки досільно витрачався капітал, взятий не з читачів, які користувалися бібліотекою, а на половину з маси народу, якому ще довго доведеться чекати можливості насолоджуватися благами, створеними для нас на його трудові кошти... Будемо ж, хоча б надіятися, що ми приготували для народу шлях до цих благ та зробимо коли небудь можливим і для нього вхід в будівлю науки і цивілізації.

Будівля ця у нас розташована у самому центрі міста у флігелі при губернаторському будинку і має досить скромну назву „публічна бібліотека“. Проміщення, яке вона займає, хоч невеличке, але досить затишне та зручне. Воно складається з двох половин. На одній розташовуються вітальня, кабінет для роботи бібліотекаря, а далі – досить просторий читальний зал. З трьох сторін її розташовані шафи з книгами, а посеред кімнати стоїть величезний читальний стіл, на якому розкладені свіжі журнали та газети. Навколо стола і відноже четвертої стінки, стоять м'які меблі, на яких розміщуються читачі. Друга половина приміщення відведена для життя бібліотекаря і сторожа, а також у ній інші розташовані кімната для курців, де розташовується і музей, інша – для засідань комітету.

На пристосування цього приміщення, яке раніше було в дуже занедбаному стані, одночасно знадобилося 573 р. 90 к. с. Потім, на ремонт будівлі з 1870 по 1876 рік витрачено 443 р. 76 к.; а всього за 10 років витрачено 1017р. 66 к., тобто в середньому, трохи більше 100 р. в рік. – Зрозуміло, такою незначною цифрою за першою статтею витрат можна було обійтися, завдяки подарованому помещицям.

Друга група витрат – утримання бібліотеки. Витрати на цей предмет служать головним чином показником економності управління. Подібні витрати не тільки в інших установах, але, дуже вартко, і у державному бюджеті

становить ту цірпу, яка поглинає і всі заощадження за іншими статтями кошторисів, і всі, так звані надкошторисні кредити...

На утримання бібліотеки витрачено:

на платню та нагорода службовцям.....	4656 р. 33 к.
на страхування бібліотеки (в 1869 р. – 6 ½ т.р. в 1872 р. – 9 1/2 т.р., в 1873 – 12 т.р.).....	773 р. 42 к.
на опалення та освітлення.....	1236 р. 66 к.
на дрібні та канцелярські витрати.....	530 р. 21 к.
Разом:	7196 р. 62 к.

Нарешті, найважливіша група витрат – це витрати на придбання. Відділ цей, порівняно з іншими значніше покаже продуктивність, чи ні, витрачальна сума бібліотеки; він також буде служити показником її справжньої цінності.

На придбання майна витрачено:

I. На виготовлення меблів: шаф, диванів, столів, стілців т. п.....	1710 р. 87 к.
II. На книги та журнали:	
а) на велику журн. і газет.....	4838 р. 41 к.,
б) на купівлю творів і карт.....	6877 р. 5 к.
на переплетення книг і журналів.....	1496 р. 38 к.
III На надрукування каталога з доповненнями.....	245 р. 80 к.
Всього:	15163 р. 51 к.

А всього проведено витрат:

в 1866/7 році.....	6548 р. 66 к.
– 1867/8.....	2129 р. 44 к.
– 1868/9.....	1603 р. 35 к.
– 1869/70.....	2351 р. 65 к.
– 1870/1.....	1247 р. - к.
– 1871/2.....	1731 р. 65 к.
– 1872/3.....	1799 р. 54 к.
– 1873/4.....	890 р. 16 к.
– 1874/5.....	2346 р. 27 к.

— 1875/6.....1730 р. 7 к.

В загальному протягом
достигліття витрачено.....23377 р. 79 к.

Порівнюючи вищевикладені групи витрат, виявляється, що в той час, коли пристосування і ремонт бібліотеки становили лише 4 1/3% всіх витрат, а витрати на утримання — 30%, витрати продуктивні, на придбання майна, що дорівнювали 65 2/3%, переважили, перші разом висті, майже вдвоє.

Цим, вісім, ще не цілком витягається ступінь господарювання комітету. Задяки його економності, за такий порівняно короткий період, заощаджено коштів 6484 р. 3 к., що залишилося в бібліотеці станом на 1 січня 1876 року. Якщо ми ці вільні залишки додамо до витрат на придбання майна, то отримаємо суму 21647 р. 54 к., що вказує ступінь турботи комітету про розвиток та поліпшення грошових і літературних, засобів бібліотеки.

Наведені всі ці цифри у відсотковому вигляді, ми прибудемо до висновку, що три чверті всіх сум, які мала бібліотека за 10 років, були збережені — то у вигляді запасного капіталу, то у вигляді бібліотечного майна — і тільки одна чверть потрачена на утримання бібліотеки. Лише цього, на вашу думку, достатньо, щоб віддати певну данину пошані особам, яким повірені були інтереси дорогої для нас установи. Провинні ідеєю добра і безкорисливим служінням суспільству, не чекаючи ні почесті, ні нагород, особи ці не жаліли праці й часу, щоб, тільки міцно поставити бібліотеку на ноги і забезпечити її самостійне майбутнє.

Що ж складе набуток бібліотеки? Чи відповідає її майно витраченому капіталу?

Не станемо, з дрібязковими подробицями, обчислювати досить довгий інвентар майна бібліотеки. Досить сказати, що меблі вони мають дубові, міцні і м'які та витончені цінністю понад 1700 руб. Перейдемо прямо до освітніх, літературних засобів найцінніших і значимих.

До 1-го січня 1876 року бібліотека наша мала 1876 назв

творів, журналів і газет, у 7217 томах. – Цифра значна і сама по собі. Але: якщо ми співривняємо її з кількістю книг, наприклад, київської бібліотеки, на яку втрачені були урядом такі ж кошти, як і на нашу бібліотеку, то порівняння буде далеко, не на користь першої. З № 51 «Киевлянина» за цей рік ми дізнаємося, що бібліотека ця має: книг 1273 назв у 1660 томах, а періодичних, видань 140 назв у 1984 т, тобто всього має 1413 назв у 3644 томах. Різниця величезна – майже удвічі менше!..

В нашу бібліотеку надходило:

	Газет	журналів	творів	всього	у %
В 1866/7 р.	20	23	1012	2223	30 3/4
1867/8	26	29	806	778	10 3/4
1868/9	26	32	264	651	9
1869/70	13	16	141	602	8 1/2
1870/1	9	18	150	446	6 1/5
1871/2	8	17	370	563	7 3/4
1872/3	9	16	171	470	6 1/2
1873/4	10	18	262	490	6 3/4
1874/5	8	20	252	537	7 2/5
187 5	10	24	202	457	6 2/5

Таким чином, і за числом придбаних бібліотекою томів, перший рік, як і слід було очікувати, був найвдастнішим: майже третина всієї бібліотеки була повладена в її основу. Потім помітне постійне зменшення, що знизалося в 1870 році до 6 1/5%. Менше такої кількості, що була придбана в цьому році, бібліотека не купувала ні в якій іншій рік. Тож в даний час зрозумілі ті варіанції, які підготі були читачами саме в 1870 році на востримання книг та ін. Справа була дуже простою; протягом року мало було придбано книг, новими книгами не можна було задовольнити всіх читачів – це й викликало невдоволення, ремствування. Нехай це буде застереженням майбутнім комітетам на майбутнє.

З яких же освітніх засобів складається наша бібліотека? Якого роду та якості книги, що її наповнюють?

Вона не має ні древніх, ні бібліографічно-рідкісних видань. Більшість книг загально-наукового, і літературного змісту, оскільки бібліотека наша і утворена і пристосована лише для поточних потреб освіченої публіки. Щоправда, вона має все, що називається класичними творами з усіх галузей знань; має видання літописів та стародавніх пам'яток, є навіть досить повне видання актів київської археографічної та с.-петербурзької археологічної комісії, що переважно стосуються до історії Південної Росії; але, повторюємо, рідкісних видань даремно став би шукати бібліофіл у нашій бібліотечі. Тих, хто займається серйозно якоюсь наукою наша бібліотека теж завжди може задовольнити, – вже через те, що вона складається майже лише з книг російською мовою. Навіть з відділу місцевої історії, а особливо з етнографії, в ній бракує дуже багато. Але при всьому тому бібліотека наша завжди може задовольнити не фахівця, а просто освічену людину, яка шукає в читанні корисних знань, розумової та естетичної насолоди.

За розділами книги бібліотеки розподіляються таким чином:

I. З богослов'я та історії церкви.....	151 тв.
II. З філософії, психології та логіки.....	69 тв.
III. З педагогіки.....	139 тв.
IV. З правазнавства та політичних наук.....	346 тв.
V. З технології та сільського господарства.....	95 тв.
VI. З історії загальної та російської.....	426 тв.
VII. З географії, етнографії та статистики.....	305 тв.
VIII. З природничих і математичних наук.....	225 тв.
IX. З лікарських наук.....	44 тв.
X. З військових і морських наук.....	49 тв.
XI. З мистецтва.....	38 тв.
XII. З словесності російської та перекладної.....	1090 тв.
XIII. Довідкові книги та словники.....	37 тв.
	8041 назв.
XIV. З періодичних видань:	
а) журналів.....	79 назв.
б) газет.....	37 назв.

Як бачить читач, розподіл надбаня бібліотеки далеко нерівномірний. Тоді як перші одинадцять відділів, разом з тринадцятим, (книги переважно наукового змісту) дорівнюють 65 ½%, а періодичні видання – 3 ¼% то лише один відділ словесності має в собі 30 ½% з всього бібліотечного майна.

Все ж майно бібліотеки, крім музею, цінність якого не визначена, коштує в даний час більше п'ятнадцяти тисяч руб. ср.

Десяти такого стану бібліотека могла, значайно, тільки за допомогою субвенції. Запитується: чи може бібліотека тепер, забезпечивши себе запасним капіталом, при досить значних літературних засобах, існувати лише на власних ресурсах без жодної сторонньої допомоги? Або ж вона, втративши урядову субвенцію і, потім, витративши власні заощадження, повільно занепадає і, до сорому нашого, непомітно зникатиме, як зникло вже не одне наше корисне починання? Подивимося чи не дадуть відповіді німі та все ж багатомовні цифри, якими, можливо, ми навіть втомилн увагу читача.

Виде ми бачили, що власні доходи бібліотеки за 10 років дорівнювали 14960 р., або в середньому – 1496 р. на рік, а всі витрати бібліотеки за цей час досягали 23377 р. Якщо з цієї останньої цифри відняти 3 тис. р., коштів на первісне облаштування, то і тоді витрати бібліотеки перевищать доходи її більше, ніж на 3400 р., тобто сума річних витрат більша річного доходу на 340 руб. Ця різниця служить найкращим показником того, що наша бібліотека, навіть у теперішньому своєму становищі і засобах, без допомоги уряду, існувати не може. Висновок цей тим сумнівний, що усунення його залежить не від того чи іншого складу розпорядчого комітету, але від системи управління, не від часткових доходів, якими б корисними вони не були, а від загального укладу нашого життя – від того рівня загального розвитку, підйом якого й є метою самої бібліотеки.

Зупинятися перед цим висновком і віддати на свавілья долі почату справу – було б настільки ж непрактично,

наскільки і нерозсудливо: чим могли б надати великої шкоди російському просвітництву... Але цього, свісно сподівається, не буде! Якщо уряд обрав бібліотеку для служіння російській народності, то він не допустить погіршенню установи, яка до певної міри виправдала його сподівання.

IV. Читачі бібліотеки

Читачі бібліотеки розділяються на дві групи: які користуються книгами дома та які читають у самій бібліотеці. До першої групи належать члени і передплатники, до другої – поденні відвідувачі.

Членів-засновників, які при заснуванні бібліотеки повернули одворково по 100 р., було лише два: М.П. Чертков і Антоній, пані архієпископа Володимирський.

Дійсна членів бібліотека мала:

в 1866/7 року.....	85
- 1867/8.....	56
- 1868/9.....	47
- 1869/70.....	95
- 1870/1.....	60
- 1871/2.....	47
- 1872/3.....	32
- 1873/4.....	31
- 1874/5.....	21
- 1875.....	27

А всього в протязі 10-ти років – 501.

Але, як читач бачить, число членів з року в рік було далеко неоднаковим. У цьому відношенні бібліотекою пережито два періоди, протязі яких кількість членів то зменшувалась, то знову збільшувалась. Почавши своє існування з 85 членами, в наступні два роки (1867 і 1868) бібліотека втратила їх майже наполовину; а потім, набравши у 1869 р. 95 членів (то був найдавніший рік), вона знову щорічно їх втрачала, опустивши в 1874 році

число їх до 21.

Повзяти такі дрібні колгивання можна так. Значне число членів 1866 р. вписалося просто заради нових справ, які в перших кроках хотіли допомогти влаштуватися. Тому, кількість членів цього року виражає собою не ступінь потреба в читанні нашої публіки, а скоріше прихильність її до заснування бібліотеки. Що це так можна укладати вже з того, що, незважаючи на надання членам нових прав у 1867 році, цифра членів цього року значно зменшилася. У 1868 році настало ще більше повзнення. Повітряний таке поступове зменшення, комітет, у новому своєму складі, наступного року приклав усіх зусиль, щоб тільки залучити членів. Ми пам'ятаємо, як голова комітету, не обмежившись розсиланням запрошень, обробився громадянською мужністю і сам особисто пропонував багатьом перейнятися інтересами бібліотеки – записатися в члени її. Мети дійсно тимчасово було досягнуто: 1869 рік міг позмагатися числом членів, як ні один інший. Однак постійна причина виявилася набагато сильнішою за тимчасову. Все в наступному році кількість членів зменшилася більше, ніж на одну третину. Не допускаючи зменшення потреб у читачах, комітет повсюди таке зменшення тим, що «деяка частина публіки знаходить задоволення в читанні поза бібліотекою», і що саме ця частина і створює «колгивання». Втім, невдовзі сам комітет побачив, що число членів «зотрапляє в залежність від умов дуже нестійкої, тобто від більшого або меншого ступеня прихильності до справи громадянської просвіти».

Якщо число членів залежало переважно від зазначеної «прихильності», цього не можна сказати про передплатників: кількість завжди виражала ступінь „захиту публіки на читання”. Передплатники розділялися на дві категорії, що розрізняються тільки тим що перша категорія мала право користуватися 3-ма, а друга-2-ма книжками за рік.

За роками число передплатників було таким:

	1 категор.	2 категор.	всього
в 1866/67р.	168	308	476

- 1867/8	199	474	673
- 1868/9	127	673	800
- 1869/70	79	663	742
- 1870/1	142	701	843
- 1871/2	141	776	917
- 1872/3	230	983	1213
- 1873/4	324	945	1269
- 1874/5	395	1041	1436
- 1875 за 9 міс.	285	721	1006

Усього ж, казати, за 10 років передплатників було 9375, тобто, в середньому за рік по 937.

Порівнюючи кількість передплатників за роками, легко помітити, що число їх прибувало саме в ті роки (1868 й 1874), коли зменшувалося число членів. Втім, на передплатниках не було такого коливання, яке помітне на членах. Навпаки, тут ми бачимо, постійне зростання. Це тим приємніше, що цифра, передплатників служить показником успіху бібліотеки, оскільки передплатники перебувають не через випрошування та заради сумацій, а лише з метою користуватися бібліотекою. Точніше з такою ж метою наповнюють її і щоденні відвідувачі. Загальна кількість їх за 8 років і 9 місяців (видача відвідувачам квитків встановлена тільки з березня 1867 року, коли було припинено безкоштовне читання) дорівнювала 5317, отже за місяць середня кількість по 50. Але даремно ми б стали шукати в тут такого ж поступового зростання, яке помічено в кількості передплатників.

По роках відвідувачі розподілялися наступним чином:

В 1867 р. (з місяця березня).....	59
1867/8.....	687
1868/9.....	692
1869/7.....	503
1870/1.....	775
1871/2.....	514
1872/3.....	712

1873/4.....	633
1874/5.....	565
1875 (за 9 місяців).....	375

Отже, найбільше відвідувачів дав 1872, а найнезадовільнішим в цьому відношенні був 1869 рік. Знову ж така той самий, у якому було найбільше членів. Здавалося б, з подібних звітів можна зробити такий висновок: загальна кількість читачів бібліотеки щорічно була одна і та ж: ні збільшувалась, ні зменшувалась, вона, представте тільки коливання між різними групами читачів. Але такий висновок зовсім невірний. Якщо ми порівняємо з року в рік загальне число читачів, то прийдемо до висновку, що і воно зазнавало коливань, хоча в набагато сприятливішому сенсі, ніж те помічено у групах. Так було:

	Членів переплатників відвідувачів всього у %				
в 1866 р.	85	476	59	620	4 1/10
1867	56	673	387	1316	8 6/10
1868	47	800	592	1439	9 5/10
1869	95	742	505	1342	8 9/10
1870	60	843	775	1678	11
1871	47	917	514	1418	9 7/10
1872	32	1213	712	1957	12 9/10
1873	31	1269	633	1933	12 9/10
1874	21	1436	565	2022	13 3/10
1875	27	1006	375	1408	9 3/10
А всього:	501	9375	5317	15193	

Таким чином виявляється, що в 1874 році бібліотека мала найбільше читачів, а в 1866 – найменше; взагалі ж помітно, особливо за останні роки, постійне збільшення. А якщо це так, то питання: чи варто бібліотеку підтримувати? – отримує найствердішу відповідь, підкріплену цифрами – цією нелицемірною похвалюваною удачі чи невдачі будь-якої справи.

З кого ж складаються читачі нашої бібліотеки? Кому

вона служить своїми літературними засобами? Питання ці у нас мають особливе, так би мовити, місцеве значення. На жаль, в бібліотеці не мієся (та наврод чи зручно вості) список читачів за віросповіданнями. Але за цією, настільки в нас важливою, ознакою, ми не можемо надати тут якогосьбудь задовільних даних. Наскільки нам вдалося помітити з виданих квитків – відвідувачі з сиреві становили піліпшину третину.

Більшість, і до того ж досить значна (не менше 9/10), членів належала, так би мовити, до службового стану – чиновників, військових, духовенства; решта членів складалася з осіб міських станів, переважно купців. В членів записуються у нас переважно ті особи, для яких 6-10 руб. сплатити за раз не становить великої витрати: все це люди відносно заможні. Зовсім не те переддлитинка та відвідувачі. Хоча ми й тут зустрічаємося теж з найбільшим числом того ж «службового» стану, але тут воно – по-перше, складає тільки просту більшість, а по-друге, все це переважно люди бідні, які так би мовити, з останніх грошей виплачують щомісячні переддлатні внески, щоб тільки користуватися бібліотекою.

Наскільки, власне, служать наша бібліотека як читальня, хто її найчастіше відвідує, досить ґрунтовні відомості дає список відвідувачів, який ведеться бібліотекарем.

Як значиться за списком, за досить росів бібліотеку відвідує:

I. Службовці:	
цивільного відомства.....	38155
військового відомства.....	10196
духовного відомства.....	2545
	<u>50896</u>
II. міських станів:	
купців і міщан.....	15349
рільничів.....	10681
	<u>26030</u>

III. Учнів:

студентів, гімназистів, техаситорів,
учнів сирійських училищ – рабськихого
і ремісничого, і т.п.....17258

IV. Осіб жіночої статі.....875

Разом.....95059

Отже, виявляється, що бібліотека наша мала у рік, в середньому, понад 9 ½ тисяч відвідувачів, тобто на день припадало від 26 до 27 відвідувань. Тим часом, київська бібліотека, протягом того ж самого часу, відвідувачів мала всього лише 14224 (* Дія «Киевлянина» 1876р. №51) – в середньому на рік, але 1422, то за день по 4... У нас – 27, там – 4! Кому не киється в очі така величезна різниця, яка показує, що наша бібліотека відвідується в сім разів частіше за київську!.. Це ще дивніше, коли врахувати, що житомирська бібліотека, крім обслуговування відвідувачів, служила ще величезному числу передплатників, які брали книги додому. Обставина ця могла також до певної міри впливати на зменшення відвідування, так як в читальні іноді, а може бути й нерідко, не можна було застати всього, чого вимагали відвідувачі...

З приведених нами вище даних видно, що кількість відвідувань між групами читачів розподіляється теж досить нерівномірно. На осіб, що служать, припадає 53 1/2 % всіх відвідувань, на осіб міського стану – 27 1/2 %, на учнівську молоді 18 1/3 %, а на осіб жіночої статі всього – 2/3 %. Беручи до уваги, що бібліотека відвідується публічною переважно для знайомства з найактуальнішими новинами, тобто для читання газет і журналів, – ми звідси можемо уявляти, в якій мірі кожна з наведених груп нашої публіки цікавиться політичними і суспільними подіями, наскільки кожна з них проинята "духом громадськості", який служать кращим барометром цивілізованості кожної спільноти.

Втім, лише за одними відвідуваннями бібліотеки, ще неможливо скласти повне уявлення про потреби та літературні уподобання читачів. У цьому відношенні

набагато точнішим матеріалом можуть служити відомості про число і вид задоволених вимог.

V. Потреби читачів

Звертаючись до розгляду потреб читачів, ми насамперед вважали потрібним надати таке зауваження.

Якщо кількість читачів – не лише у нас, але й скрізь – залежить від значки публіки до цього роду знань, а сама значка набувається з часом і перебуває в прямій залежності від ступеня розвитку даного суспільства; то всі ці причини впливають значно більше на значку до серйозного читання. У цьому випадку як розвиток індивіда, так і розвиток суспільства одні і теж. Як окрема особистість спочатку шукає в читанні лише задоволення простої цікавості, і виходить задоволення в книгах легкого, переважно белетристичного змісту, а потім кож. помалу, розвиваючись, переходить до творів наукового змісту і здобовання прагнення знання – так точно, і вся громада. І якби це було інакше, тоді варто було б припустити, що розвиток суспільний посувається вперед не поступово, а якимсь стрибком.

Але ж такого ніколи не бувало і не буде. Але цей тихий, часто невідчутний і ледве помітний крок вперед – і є дійсний хід прогресу.

Підтвердження цього ми знаходимо, переглядаючи рік у рік і комбінуючи кількість вимог, задоволених нашою бібліотекою. Кількість їх була така:

у 1 році	2179	6943	1658	10789
2	1543	6024	2210	9777
3	1441	7909	2069	12319
4	777	4410	2728	7915
5	1012	5319	2787	9118
6	1296	5968	3263	10547
7	1496	6369	3175	11060
8	1853	7586	3478	12897
9	2064	8016	3407	13487
10	1933	7793	3168	12894
Разом	15574	66377	28843	110794

Таким чином, на кожен рік, в середньому, припадає задоволення вишок більш ніж 11 тисяч, отже в місяць у 916, а в день понад 30. Порівнюючи ці цифри з кількістю щоденних відвідувань, доведеться сказати, що бібліотека наша служила набагато більше тим читачам, які брали, книги додому, аніж тим, які користувались в читальні. Протягом дня, у перших вона задовольняла 30 запитів, коли в останніх – тільки 26.

Лише одного того, що вона не залишалася без читачів, що дуже значна кількість їх запитів було задоволено нею, – достатньо, щоб визнати задоволення її справою в найвищому ступені розумною і практичною, викликаною самою потребою життя, а не принциповою змовні, на підставі теоретичних міркувань.

Якби нам, після цього, запропонували питання: чи рухала бібліотека, служачи читачам, наш суспільний розвиток? Ми, вже теоретично, але тим не менше, безпомилково, могли б відповісти ствердно.

Звичайно, визначити в цьому відношенні ступінь користі, принесеної бібліотекою, – напевно чи, з точністю можливо в даний час. За допомогою читачів ми ще можемо, мабуть, укласти про справжній розумовий розвиток нашого суспільства, про його літературні смаки і ступіні їх задоволення; але сказати: бібліотека посунула наш суспільний розвиток ось на стільки, ми не наважувомось вже через те, що бібліотека існує всього невеликий період часу. Тому, залишаючи відповідь про ступінь принесеної користі майбутньому історику нашого просвітництва, – ми за кількістю задоволення вишок, постарасмося відповісти на інше питання, а саме: які були потреби наших читачів.

Наведені вище дані показують, що, в середньому, задоволені вишоги становили: за відділом словесності 60%, за журналістською 26% і за творами наукового змісту – 14%. Порівнюючи за родами вишок на ці останні твори, користування якими служать покращанню суспільної освіти і розвитку, ми приїдемо до наступного висновку.

Починали своє існування досить багате 20 1/4%-ої вишок на наукові книги, потім, поступово опускаючись: в

1867 році до 15 3/4%; в 1868 р. – до 11 3/4%; 1869 р. – до 9 3/4% від загальної кількості вимог, – з 1870 року бібліотека знову починає піднімати задоволення виноги на означені книги в 1872 – до 13 1/2%, 1873 – до 14 1/4%, в 1874 – до 14 1/2%, і, нарешті, в 1875 – до 15% вимог, що вислідують на підвищення рівня суспільного розвитку.

Отже через коливання кількості вимог тепер уже можливо розв'язати, що бібліотека наша, в такій короткій термін, привнесла істотну користь просвіті, вона не залишила розумовий розвиток своїх читачів у повному застої, а хоча повільно і з значними ухиленими, спонукала їх до розвитку шляхом прогресу.

Закінчуючи огляд десятиліття нашої бібліотеки, не можемо торкнутися ставлення до неї читачів, а також деякої їх характеристика. Матеріалом для цього до певного ступеня може служити «Книга заяв», встановлена з метою вислуховувати зауваження про недоліки бібліотеки, способи її поліпшення, і т.д. Книга ця могла б бути кращим, міралом суспільних бажань, пред'явлених бібліотеці, відгуком публіки щодо її зручності і незручності, хороших сторін, і поганих, словом, громадською думкою нашою стосовно бібліотеки. Але, на жаль, книга ця не завжди відповідає своєму призначенню.

Усіх заяв, записаних у книгу за 10 років, 167; але з них навряд чи третина належить до справ, торкочись або умов передплати, або змін у правилах, або пропозицій, які бібліотеці слід придбати книги, і т.д. Більшість зауважень, за висловом одного з відвідувачів, помішено з метою вписати і свою стрічку в книгу, "вони робляться з легковажністю", іноді, як висловився інший відвідувач в самій цій книзі, заяв ці – «марання книги і зауваженнями без сенсу». У 1869/70 році комітет у з'їзті сам вимушений був зізнатися, що книга заяв, встановлена для прекрасної мети, «перетворилася на орган приватної полеміки між відвідувачами».

Чого ж ведеться ця полеміка? Де її справжні джерела, початок? Чи не відбиваються і на ній наша відча і ті умови, у яких ми живемо?

Здавалося б це бібліотека, як один з міжнародних установа, повинна проявляти національні пристрасті; здавалося б, що кожен, хто вступає у цю будівлю науки і цивілізації, повинен забути про те, що той, хто сидить з ним, поруч, сусід – його політичний ворог або супротивник... Нічого слогового. Боротьба, правда, прихована, глуха, іноді проривається і тут.

Особливо вона виявляється в полеміці росіян з євреями, як все ж найчастішими відвідувачами бібліотеки. Достатньо було, напр. п. К., у досить скромних висловлюваннях, покаркатися, що деякі з відвідувачів приходять до бібліотеки, «як у місто яке якщо не рівне, то схоже на публічні гуляння», і при цьому вказати на єврея Г., як він починає митати громи та блискавки за усіх євреїв... І за єврейською звичкою намагається зобразити прагматичну неввічливість, з метою розколотити читача каже, що він «жид» і т.п...

Не можна, правда, без зминування читати і таких порад, які рекомендують «зادля пристойності, заборонити вхід до бібліотеки у заборонених (? Так у авторя В.К.) костюмах і з пейсами...» І це в той же час, коли самі ж євреї, устами одного зі своїх, відвідувачів, визнавали, що «публічна бібліотека між іншими своїми призначеннями, теж має на меті зблизити євреїв з росіянами, а не відитовхувати їх один від одного».

Воросніча іноді проєкає між росіянами та поляками. «Польський гонор» побачив напр. одне з переддиптиків через не зовсім вічливе звернення сторожа – можливо напів'яного унтера... При цьому патетично вигукує: подібне ставлення «могли терпіти росіяни в Житомирі від поляків до 1864 року. Але аж ніяк в 1868, та ще й в російській публічній бібліотеці від служачого-поляка!»

А між тям, стосовно самих читачів, помічається неделикатність... Записано, напр. і кілька скарг на те, що деякі з відвідувачів «набирають зі столу по кілька №№ газет, і читаючи одні, тримають під рукою інші, щоб потім передати їх своїм знайомим». Записано навіть заву, що деякі при дамах дозволяють собі нимовити не зовсім

пристойні фрази.

Читаючи всі ці скарги, завжди, можливо хоча б, зрозуміти їх. Але є такі, що й не можна зрозуміти. Так, 28 жовтня 1868 р., написав в книгу жалю, що відрізняється крайньо-комічною оригінальністю мови – і той же час не зовсім зрозумілою. Відвідувач пише: "Для надання читачам у процесі читання зручності у поринанні в думки, необхідно скоротити марні дії при відшуканні книг".

Ще ті значай наших часів!.. Мимоволі застять з уст о, tempo! o, tempo!

Але часи змінюються – значай покращуються. І чим більше у нас буде таких установ як бібліотека, тим швидше ми діждемо і кращих часів і найкращих значай. Вся справа полягає лише в тому, щоб вміти цими установами користуватися. Треба дати їм життя, зв'язавши їх із нашими теперішнім.

Наскільки наша бібліотека була жива, наскільки життя її впливало на розвиток громадянського середовища, на прогресивний рух її – з моряку до світу, – ми це бачили. Можна сподіватися, що і в майбутньому вплив цей не послабшає, а навпаки посилюється, укріпляється, все глибше і глибше запускаячи своє благотворне коріння в ріні верстви нашого суспільства.

Житомир в недалекому майбутньому часе оновлення. Ми говоримо про введення у нас нового міського укладу. Немає сумніву, що наше міське самоврядування рано чи пізно зчепить і бібліотеку. Будемо сподіватися, що воно прийме її під своє заступництво, як одну зі своїх найкорисніших і найдорожчих установ, доля якого пов'язана громадськими узами з інтересами міста.

Може, тоді й тільки тоді збудуться, наведені зими спочатку, знамениті слова знаменитого графа, про відродження Духу громадськості і взаємодітримки у мешканців, яких нам тепер так бракує і без чого немыслима ніяка громадська справа!

Житомир.
Листопад, 1876 р.

Публічна бібліотека в Житомирі (з нагоди її 25-річчя)

Думка про губернські публічні бібліотеки виникла дуже давно і належить вона графу М.С. Морданову, який коли був президентом військово-економічного товариства, розробив проєкт поширення в Росії корисних сільськогосподарських знань через публічні бібліотеки. Цей проєкт був накладений у листі графа до міністра внутрішніх справ А.А. Закревського. Міністр підтримав проєкт і негайно зв'язався з губернаторами. Від деякого з них він отримав лише повідомлення про «готовність дворянства та купецтва сприяти зусиллям уряду у цій корисній справі»(1. Енциклопед. левенковъ 1836 г., т. V, стр. 314) Втім, були і такі, хто віднісся не так офіційно до пропозиції міністра. Так, наприклад, смоленський губернатор М.І. Хмельницький, людина освічена й письменна, отримавши циркуляр Закревського, на власні кошти і частково на приватні пожертви влаштував публічну бібліотеку в Смоленську і для поповнення її звертався з проханнями до письменників та видавців, між іншими і до О.С. Пушкіна. (2, «К новоселью одесск. публич. библиотеки в Одессе» В.А. Яковлева 1883 г., стр.14) З такою ж проською звертався до них і сам Закревський, але не від усіх отримав сприятливі відповіді. Приведемо дві найхарактерніші відповіді, які записано у п. Яковлева.(1 *ibid* стр. 15) М. Полковий побачив в пропозиції Морданова і міністра «сприяння вітчизняному просвітництву» та «патріотичну справу», а тому погодився абсолютно безоплатно пожертвувати в кожну із запрошених бібліотек по п'ятькопій примірників усіх своїх видань, серед них і «Московский Телеграф». Інакше поставився до пропозиції міністра Т. Булгарін. В своєму листі у відповідь він заговорив «про необхідність укріпити спочатку важке становище літератора, а потім вже звертатися до них за сприянням», та зазначив що редакції втраять від пожертви більше 30000 руб., а літератори, які співпрацюють в його журналі, навіть і він з Грачев, вусень

хліба. Не обмежуючись цим, він наважується на свого Мордвинова, дорікає йому за «спокерствування чужого добра, за те що його слова не співпадають зі справним і на завершення обіцяє його уподобленням фортуни» (2. На цьому листі А. Захреський написав: «Не чекаю від нього такої відповіді, а тим більше з докорами до інших, міг просто відмовитися і справа кінець. Але почати інших – не його справа. Дуже жалкую, що звернувся до нього.» В. Іконніков «Графа Н.С. Мордвинов» сиб. 1873 р, стр. 494. Вісім, від Буларіна цього можна було сподіватися) Так ставився до пропозиції представника російської преси, освіченої частини російського суспільства. Якщо серед них могли бути люди, подібні до Буларіна, то що вже казати про іншу, набагато більшу частину суспільства, від якої, власне, головним чином і залежало здійснення проекту графа М.С. Мордвинова. Хтось, як Хмельницької, гаряче взявся до справи, інші – неохоче, ек officio, а в результаті виявилось що «багато із відкритих протягом тридцятих років бібліотек припинили своє існування, інші ж існували – лише на паперах» (3. «К новоселью одесск. публич. библиотек в Одессе» В.А. Яковлева 1883 г., стр. 14) Що це були за бібліотеки, які існували таким чином, можемо скласти думку з наступного повідомлення про одну із таких бібліотек: «В багатьох містах губернських та її повітових давно закладено заснування бібліотек, які вісім, рідко засновувалися для суспільної мети. Сюди складалися приватними благодійниками зібрання книг сумнівної якості, застарілих і навіть книг, які чомусь були вже непотрібними тому хто їх складав. Самі бібліотеки були «публичними» тільки за знітами. Важким був доступ до них, чи вживою тому байдужість суспільства? Нам здається як одне, так і інше. Біля 10 чи 12 років тому, в одному із старих міст, нам ніяк не вдалося проникнути в книгозберігач, що існувало там, хоч ми знали, що воно розташоване при дворянському зібранні і давали через особу що мала високий статус в суспільстві» (1. Самарск. Губ. Ведомости 1859 №6 стр. 47) В тридцятих роках існувала також бібліотека в Житомері, але що вона собою являла,

які в ній були книги, і, нарешті, куди ділись ці книги, ми нічого не знаємо. З статті «Куди ділась публічна бібліотека, що була в Житомирі?» ми лише дізнаємося, що користувались книгами безоплатно і що ні одна з книг не потрапила до фонду бібліотеки, що існує у наш час. (2. Волинск. Губ. Вѣдом.) Таке суцільне становище бібліотек, крім, зрозуміле: ще в 50-ті роки такі народолюбці як Даль, були навіть проти народної грамотності. (3. «Вѣсти Европы» 1884 г. т VIII, стр. 676)

— В кінці 50-х і на початку 60-х років починають з'являтися особливо часто дунати голоси, які вимагають на необхідності відкриття бібліотек не тільки в губернських містах, але навіть селам. Майже в усіх газетах та журналах друкуються повідомлення про відкриття та про вже відкриті бібліотеки, обговорюється важливість та значення таких закладів (4. «Указатель библиотек в России» г. Геннадя, Спб., 1864 г. «Обзоры, Почта» 1864 г., №119 и стр.) Причини, які показують про і соція, цікаві в тому розумінні, що прекрасно змальовують середовище, представник якого брався за обговорення цього питання. Всіх думок такого роду ми подивити не будемо. Визначимо лише на найхарактерніші, навколо яких групуються, з якими в основному схожі усі інші. Одні, наприклад, говорили: «Тепер в провінційних містах громадських розваг дуже мало. У свято, наприклад, після виходу з церкви, після літургії на завади побачите десятки фізіономій зі змученим виразом. Тому що поставало питання: куди дітя час до обіду? Ось тут і необхідне таке громадське місце, де можна з приємністю та користю провести дообідній час і цим місцем може бути не щось інше, а бібліотека. При відсутності такого закладу, провінційні жителі відправляються, хтось на ринок, де передивляються вивезені для продажу усіляке дашніття..., інші врявують до знайомих і там відпоку ж, після випивки та закуски, сидять за карти. Тут забувається все: сім'я, що даремно чекає на обід, потреби завтрашнього дня, обов'язки і часто програтись дохід не лише одного місяця, але й цілого року. Чашовник, який отримав платню, не

завжди може бути несподіваним, що він принесе її додому, тому що навіть вони він і сам не хоче грати, то закінчують його, та й нудьга загонить пограти в карти. І вже потім його чекає становище: цілий місяць без грошей, мусить пошукати, примушуватися – і з необхідності, якщо випадок трапиться – забариччати. Гра в карти нерозумна з вином: одні п'ють для хоробрості, інші з гора, при невдачах. Треті з радості, при веселлі. При цьому ще неодмінно примушують пити один одного: ніде так охоче не мають справ з п'янцями, як при грі в карти... При існуванні в місті бібліотеки справа йшла б абсолютно по іншому. (1. Санкт. Петербургск. Ведомости 1859 г., №263, стр. 1170) Інші ж, далекі від карт, впливок та подібних розваг ставились до справи децю по іншому. «Багато хто, казали вони, прагне читання, але всі вони, у більшості своїй, або не мають коштів виписувати журнали та газети, або, якщо й мають кошти, не мають бажання платити дорожчу ціну за журнали та інші періодичні видання, щоб прочитання віддавати їх в бік і залишати ніколи без контку і тому лишаються людьми відсталими, які не йдуть у ногу з сучасністю». (1. Чернігівск. Губ. Ведомости. 1859 г., №42, стр. 316) Були також люди які ще серйозніше дивились на бібліотеку, які бачили в ній «спосібник для наукових занять на користь краю» та «єдиний двигун для розвитку моральних сил в народних масах». (2. Основа 1861, Іюль, стр. 145) Останніх, звісно, було небагато. Справа, втім, не в цьому. Для нас є важливим встановити той факт, що питання бібліотек розглядалось з усіх сторін, було визнане питанням важливим, а запровадження бібліотек – справою необхідною. Здавалось що після такого одностайного рішення наступить не менш одностайне відкриття бібліотек, але насправді справа зйшла по іншому. Бібліотеки, шоправда, відкривались, але зовсім не одностайно. Одні, наприклад, раділи, що бібліотека вже попряму відкриваються і в таких містах, де найвище можна було очікувати їх. (3. Справа стосується відкриття бібліотек в станіцях Усть-Медведівській, Ніжньо-Черській і Урюпінській, – Донск. Войск. Ведом. 1861 г., №20) Інші, і

такіх інших було, мабуть, більшість, визначачи значення бібліотек, їх важливість та користь, ставалися до цієї справи надто індиферентно: «Хай не спокуюються не надто знайомих з провінційним життям паніві статті губернських відомостей про відкриття публічних бібліотек і вираженій при цьому палкій участі губернської чи повітової громадськості: палка участь ця не тримає далі гарячого об'їду, під час якого промовляють, та швидко холонуть, так що пошерття, запропоновані в гарячій піднесення, викликаного тостами, згодом спрямовуються замість бібліотек, на речі сутоєвні, наприклад покращення буфету (в примітках: «факт не придуманий»). (4. Книжеский телеграф 1859 г., №38 стр. 161.) Дехто ж ставився з іронією до самої думки відкриття бібліотек: «Нам випадало, говорить один із таких панів, говорити з одним чоловіком, «що при владі», про провінційне життя взагалі, та про просвіту в повітових містах особливо. Він казав між іншим: «Я переконаний, що поки в кожному місті не буде публічної бібліотеки, дотя просвіта не рушить вперед, тому й прикладаю всіх зусиль, щоб відкривались бібліотеки». З людиною «при владі» сперечатися нам не доводилося... Найкращим способом облаштовані бібліотеки не слугуватимуть ні для чого». Для автора цієї замітки (Ари. Евальда) здається дивним, як це «ніби чудом, без успішної попередньої підготовки, наші поважні громадяни виявляється здатними читати й розуміти «Русский вестник», (1. Московск. Ведом. 1860, №205, стр. 1614) який і освіченим дається «не зовсім легко», але у всякому випадку це – «письменнико», представник відомої партії, а тому думку його доводиться враховувати. Причина такого дивного на перший погляд ставлення до думки, яку визнають надзвичайно важливою, яке в той час мала абсолютно правдиве пояснення. На нашу думку справедливо пояснювали це явище недостатньою увагою до суспільних інтересів, невмінням об'єднатися для спільної справи, недостатньою енергією приватної ініціативи. Кожен з нас, взагалі, чекає, щоб сам уряд взяв на себе виконання всякої загальнокорисної справи або

звинувачив якесь благодійник, який пожертвував би свій капітал для спільного блага». (2. Мадра, 1857, №21, стор. 250; Книжн. Вести, 1860, № 17-18, стор. 206) Уряд, дійсно втрутившись надії суспільства і майже цілком новя на себе цю справу. Таким чином публічні бібліотеки в наших губерських містах пережили два періоди: 1) час до 60-х років, коли бібліотеки виникали з приватної ініціативи. І 2) після 60-х – період адміністративний, протягом якого була заснована більшість бібліотек, які існують і в наш час. В своєму короткому намерку, який ми визнали необхідним надати перед звітною про житомирську бібліотеку для того, щоб з'ясувати відкриття та історію бібліотеки в Житомирі у зв'язку з відкриттям бібліотек в Росії, та загальним прагненням до просвіти, ми звісно, не могли дати повної історії бібліотек в Росії, хоч така історія була б надзвичайно цікава та повчальна, як мірало розвитку всього російського суспільства. Не могли ж ми взятися за цю справу, через недостатність підготовчих робіт з цього питання та загальних заміток з історії окремих бібліотек. В цьому намерку ми маємо намір повідомити трохи даних про житомирську бібліотеку, найбільш нам відому, яка закінчує 25-літній період свого існування, маючи надію підготувати і полегшити роботу майбутнього дослідника загальної історії російських бібліотек.

Житомир кінця 50-х і початку 60-х років нічим не вирізнявся серед інших губерських міст і в деякому відношенні «не витримувал, за виразом одного мандрівника, щонайменшої конкуренції з метрополіями інших провінцій» (1. Сын Отечества: «Из поездки в Житом.» Из. Мещерякова, 1865г. №235) Тут не було ні порядних брусівок? Кілька ulic brukowanych, reszta postawiona nawet trotuarow, – «Wolyn i jego mieszkanie w r. 1863» przez F.N. Dzwon, 1880 стр.17), ні задовільного освітлення, ні навіть готелів. Тож ті, хто приїздив, зупинялись в приватних сирейських будинках, які називались «станціями». (3. Северн. Пчела 1850 №193) Ця нива утрималась до нашого часу. Жителів за цей період в Житомирі було від 30 до 40 тисяч, при тому що ці 30, 40

тисяч являли собою цікавиту осумнів племена, народів, етніків. Тут були і поляки, і росіяни, євреї, татари та німці. (4. *Wolyn przez F.N.*, стр. 68... *Wolyn zajmuje sam zrodek zemei Ruskiej liczy poimeđu swoimi mieszkancami najwiecejzy procent Rusinow po nich ida, ze wzgledu na liczbe, Żydzi, dalej Rosyjanie, Niemcy, Holendrzy i Tatarze.* Ті ж народності знаходимо в Житомирі, тільки в меншій кількості см. "Економистъ" 1859 г. Т. II, кн. I, стр. III, стр. 15. *Всі вони – населення, що мало дуже мало спільного між собою, майже нічого.*

Поляки, навіть в цей час, були народом порівняно освіченішим, зуміли поставити себе на чолі громади, так що чиновники, які приїждили сюди на службу із великоросійських губерній, недовго засвоювали польську мову (1. *Wolyn przez F.N.*, стр. 69), яка вважалася тоді «панською» (2. С.Д. Рифалович, жителя Житомира, яка добре знає цей край, розповідала нам, що служниця П, сільська дівчина, дивувалась «що пані між собою говорить по мужицькі (тобто на російській), а зі слугами на панській») намагались зблизитися з польською інтелігенцією. І в цьому намаганні немає нічого дивного. Серед чиновників, які приїхали, а також місцевих жителів, зустрічались часто люди освічені, для яких необхідні були належне товариство, відповідні розваги, що децю різнилися від тих, у яких проводила своє дозвілля інша частина житомирців. Швидше вони могли знайти необхідне серед поляків, для чого, звісно, потрібно було знати польську мову. Справді, з кого складалось в той час житомирська громада? Відповідь на це питання ми знаходимо в одній із газет: «Житомирське суспільство, говорить газета, складається з власників будинків, пореволюю поляків та євреїв, – з євреїв-торгівців (бавдужих до місяця і сонця), – з так званого нижчого прошарку суспільства, якому немає діла до громадських справ та, нарешті, із військової частини суспільства – чиновників, вчителів та інших, якщо так можна виразитися, службових людей. Майже всі службові люди – росіяни. Яка словувальна причина змусила цей люд переселитися сюди – точно визначити

назвою. Хтось прийшов з переконанням – вважали що виключним є перебування в цьому краї російських освічених людей (таких одиниць); інші – за дивним збігом обставин (десятин) і, нарешті треті – з розрахунку на 50% добавку до плати (сотні). (З. С.Петербургск. Ведом. 1867 р., №12) За освітою та розвитком вищею з усіх цих груп була польська. У неї був свій театр, який існував дуже віддана (розташовувався на Бердичівській вулиці). В цьому театрі, який ще у 1850 був великим, дала свої вистави на польській мові трупа пані Зелінської (І.Северн. Пчела, 1850 р., №193). В 1858 р. в Житомирі був побудований новий театр, який існує до нашого часу, – дуже красива і порівняно простора будівля. Шкода лише, говорить один з людей, найближчих з житомирським життям, що від дня відкриття його ніколи не було гарної трупи і п.п. антрепренери більше переймалися трупою польською, ніж російською, яка ніколи не була в блискаючому стані» (2. Киевский Телеграф 1863 р., №69). Факт цей якнайкраще демонструє той невисокий ступінь розвитку російської частини житомирської громади, завдяки якій російський театр перебував у жалюгідному стані і «як-небудь зліплена трупа, що тягне сценічну працю зі спеціальною метою бути святою... не задовольняла найпростішим запитам смаку». (3. Сын Отечества 1865 р., 235) Та й як її було «задовільнити», коли в цьому задоволенні ніхто не мав потреби, ну як викладач житомирського бонанду що склався з сімейства чиновників, зан'ятувався та розс'янувався у вітальних місцевих корифеїв, де титуються за вухо копіюваний король і приносяться жертви Терпідхорі» (4. Ibid.).... Така характеристика житомирської громади підтверджується також станом книжної торгівлі в Житомирі. На той час тут було «кілька книжних лавочок, але лише польських та французьких». Російських книг в продажі не було і «жителі змушені поповнювати недостатню випискою із столиць. Поміж тим в Житомирі могла б існувати книжна лавка, для успіху лише потрібно об'єднати разом російські, польські, німецькі та французькі книги.» (5. «Экономическ», 1850 р. т. II, кн. I., відд. III, стор.

29) Якщо ж великою мала б бути кількість «книжечок», які бажали поповнити недостачу російських книг із столиць, коли російських книг навіть «у продажі не було» і якщо для існування російської книжкової справи необхідно було набити її книгами на усіх мовах. Із сказаного видно, наскільки польська частина громади стояла вище російської. Таким чином, російська громада мусіла розбитися на дві частини: одна частина, не знаходячи собі задоволення в умовах житомирського життя російської людини, прислухувалася до поляків, інша ж віддалялась від них та існувала вбиваючи час за картами, вишивкою та т.д. заняттями. І ось в один прекрасний вечір, коли єватомирський бонанд, що склався з сім'єю чиновників, тягнув за вуздю конієчного короля» та «принісши жертви Терсіхорі», представник цього бонанду, воєніський губернський провідитель дворництва Макуліч отримав такий лист від графа В. Платера, який згодом передрукувала в багатьох газетах та журналах: «М.Г.! З деяко незвичайною проською, писав граф Платер, я звертаюся до вас; але думка моя постійно зайнята ревним бажанням зробити добро для свого краю, заставляють мене вірити, що ось цей мій намір знайде у вас вкоровительство та співчуття. Давно я вже мав намір зібрати різні посібники для наукових знань на користь нашого краю. Просвіта в країні є першим і єдиним рушієм для розвитку моральних сил в цілій масі; поки вона затримується, поки не зовсім розвинулась, до того часу всі зусилля кількох людей не можуть пробудити репту від злиднів. Розуміючи що просту думку і знання, що справжнє освічене суспільство може занести негладкий вплив на свою епоху, – я відразу ж вам план публічної бібліотеки. Маю надію, що думка моя не буде зкинута, і знайду до неї вашу гілку увагу. Наш імператор милостиво турбується про розповсюдження просвіти; ми постійно бачимо нові установи; змітки в російських газетах вказують на проектування бібліотек в усіх містах імперії. Невже ми одні маємо відступати та зникнути в тіні? Вискажени, що традиційне існування є найменшою пробою для

переконання в корисності певного закладу (тому що тільки після того як пройде стільки літ, можна сказати, що воно придатке і повинне існувати. Чи ж рука законників відвернеться від нього, як від порожньої справи і не дай Бог, безплідної), а бажав би, щоб зробили тридцятирічну складчину на публічну бібліотеку в Житомирі. Я вважаю, що 3500 руб. в рік (3000 з губернії і 500 з міста) досить на вдосконалення та постійне утримання (наймання будинку, опалення, бібліотекар та його помічник, прислуга), ці 3500 руб. – невелика сума на 1300 кв. миль губернії; якщо віднімемо від цієї цифри кожній маеток, все ж на ренту 3000 – не багато. На випадок будь-яких неочікуваних перемін, чи розпоряджень уряду, складчина приймається відразу ж або через певний час, а придбані речі можуть бути продані на користь громади чи задля благодійної мети. Але бажав би швидше бачити початок цього закладу (майбутню долю якого, віриво вашому покровительству) а віддаю у тимчасове володіння бібліотека, після першого внеску, частину моєї бібліотека 7000 томів. Якщо становить її змінюється, в особе збільшу свій вклад; але у випадку якихось перемін чи через тридцять років, в тому, щоб начальником краю поручилися, що книги будуть повернуті мені в цілості. Я вважаю, що в інші не відмовилися б спряти заснуванню бібліотеки, позичивши книги років на десять, на п'ятнадцять, або за бажанням вкладника, – після чого вони повинні бути повернуті попередньому власнику, його рідним чи спадкоємцям. Пани Левковичі обіцяли навіть подарувати бібліотеці зібрання картин, а я пропоную лише позичити на певний час. Десь не такі важливі питання з цього приводу легко можна було б висвітлити пізніше. Тепер, повірив прошу вас, милостивий пане, щоб витяги з мого листа або весь лист розіслали панам повітовим предводителям дворянства та іншим поміщикам, відомим шляхетними прагненнями та благодійними намірами. Ваші співчуття та підтримка можуть досить швидко довести справу до завершення, а наш уряд тепер дійсно завязати не буде. Світлу й дорогу пам'ять залишили б ви, милостивий пане в край,

здійсненню мій скромний замір, який через кілька років міг би досягнути більшого результату. У всякому разі прошу вас дати хід цій думці. (І. Основа, 1861, іюль, стор. 145 і наст.)

Приятний лист графа Платера зробив свою справу в п.л. Микулич та Невмерожницький, особливо останній, на спочатку гаряче вважав за цю справу, хоч в решті решт той же Невмерожницький, який був у той час повітовим предводителем дворянства житомирського повіту, назвав цю справу дріб'язковою. (2. *ibid.* Кієвський Телеграф, 1860 р. №55) «Бібліотека не відбулась, відзначено з цього приводу в «Основа», і пані Невмерожницький та Микулич можуть втішити себе тим, що імена їх довго не забудуться в Житомирі, та в літературі». Втім, наперед чи винні тут Микулич і Невмерожницький настільки, скільки їм приписує автор статті. «Співчуваючи думці графа Платера, багато хто виявив готовність, каже той самий автор, пожертвувати для громадської користі свої бібліотеки, музеї, картини... значить і початок був і співчуття громадськості. І все ж бібліотека не відбулась, тому що не зустріла тих, кому спочатку була запропонована, – динне нерозуміння і навіть «недоброзичливість». Нам здається що при всій своїй «недоброзичливості» та «нерозумінні», хоч цього не можна сказати про Невмерожницького, ці двоє людей не могли б зупинити справу, якій співчувала громадськість і початок якій уже було покладено. Очевидно, що частина громади і п. Невмерожницький, який взявся спочатку, за словами кореспондента, «колюче допомагати справі», боронився протягом деякого часу з байдужістю більшості і врешті полишив цю справу, назвавши її дріб'язковою. Але дріб'язковою тут була названа не ідея, а бажання здійснити її в Житомирі. Насправді, чи багато було тут людей освічених, які могли б свідомо ставитися до ідеї графа Платера та своїм співчуттям підтримати цю справу? Раніше ми вже мали нагоду відмітити (1. Див посилання №26 і 27), що найосвіченішу частину громади складали поляки та невелика група росіян, які приєхали до поляків. Польська частина громади не потребувала такого

закладу, та й крім того, була зайнята у цей час своїми справами. Це був час польського повстання, підготовчі роботи до якого розпочалися ще з 50-х років. Головною метою цієї роботи було – якомога тісніше зближення усіх класів польського суспільства між собою. Осередком роботи на Волині було м. Житомир. Тут з'являються різного роду добродійні заклади, як напр. благодійне товариство, яке заснувало ремісничу школу, товариство Качківського, яке мало свою друкарню та випускало дешеві польські видання для поширення в народі, товариство лікарів, агрономічне товариство, що було копією такого ж товариства, створеного у Варшаві, через кілька днів після 19 лютого 1861 р (1. Situation de la Pologne en 1-er Janvier 1865 par Alexandre de Moller, Paris, 1865 р. стор. 239) та інші. В той самий час, в Житомирі будувалися пам'ятник Міцковичу (3. Сиб. Вѣдом. 1860 г. №148 стор. 162. Єдина замітка, яку нам вдалося знайти про цей пам'ятник) результатом такої діяльності являлись ті маніфестації, про які ще збереглися живі спогади у місцевих старожилів і які колись були занесені на сторінки деяких видань. (4. «Житомиръ въ 1861 и въ 1866 годах» днв. «Русский Вестн.» 1866, т.61 стор. 585 і наст.) Все це, звісно, не могло не підвертати поляків від здійснення задуму гр. Пейтера. Що стосується решти громади, то вона навіть не звернула уваги на проєкт, до якого востаннє так само як трохи пізніше до урядової бібліотеки. «Хто у нас, питає якийсь місцевий житель, читає російські книги? Аюжеж не поляків чи ополечені жителі житомирські: вони якщо і читають, то хіба що такі видання, як консервативні листки «Вісті». Якраз приходяться для здоров'я голови пана-полка. Сирій теж не особливо охочі до читання: далі своїх книжень нічого не бачить і не божать бачити (ми не кажемо тут про місцеве рабниське училище, яке дає досить велику кількість читачів). Третій, нижчий прошарок в погоні за куснем хліба навіть не знає, чи існують у світі бібліотеки і що це за такі чудовища, ці бібліотеки. Залишається, отже, четверта частина. Для неї і призначалась російська бібліотека, як засіб задоволення її

розумових зусиль. Але ця частина громади (служливі люди) поставилась, якщо не вороже, то у найвищому ступені індиферентно до бібліотеки, як це продемонструвало святкування річниці. (І. С.-Петербуржск. Ведом. 1867 р., №112.) Значить, оп. Макулич та Немержашський тут ні до чого, а винні тільки: по-перше, нерозвинутість російської частини громади, а по-друге страшний розбрат між різними елементами, з яких складалась на той час житомирська громада. Як би то не було, але факт залишається фактом: бібліотека не була відкрита і проєкт графа Платера не здійснено.

Польський буває дуже змінив стан справ у південно-західному краї, зоставивши уряд ставитись дуже по-іншому до поляків та потурбуватись про послелення в країні російського впливу. Для цього він використав ті ж способи, які використовували поляки для розвитку польського. Уряд почав влаштовувати школи, видавати книги, видати субсидії деяким місцевим російським органам, відкрити бібліотеки. Єдиною метою усіх цих заходів було «протиля послеленію і підтримка російської справи: наскільки можливе послелення російського елемента, поширення його впливу і т.п., тобто те, що називають зросійщенням краю. (І. С.-Петербуржск. Ведом. 1867 р., №112. Такий погляд приводиться і в статті «Про публічні бібліотеки в повітових містах»: «Повітові бібліотеки, добре обладнані можуть бути в руках уряду сильним політичним зарядом для повсюдного в містах впровадження російської освіти і в керівничтві думками в даному напрямку Виленские Вести 1866 р. №14. Також «Киевлянин» 1864 №23 та багато інш.) Бібліотекам південно-західного краю надавалось таким чином великого значення, на них покладалась велика місія, а тому її відкривались вони не так легко, як раніше, надто обережно. (І. Цяква доля слов'янської бібліотеки, яку автор змійтан не «наважується» назвати публічною. Бібліотека ця була влаштована гуртком православ. священників за ініціативи мирового посередника. («Віленск. Вести» 1866 №66) «на початку, сказано в статті, вони хотіли дозволити її іншим

росіянам брати участь у складанні та зробити бібліотеку доступною для всіх: але цього не було дозволено адміністрацією через побоювання, щоб в цю складнину не втерлась поляка, які найкорисніше і добре почитання могли перетворити в політичний клуб та засіб своєї пропаганди (Валенське Вєста, 1866, №14).

В Житомирі бібліотека була відкрита одночасно з київською та кам'янець-подільською за задумом ген.-губернатора Анєнкова (2. Квєсланик 1834 г. №8, стор. 3) Попередньо, в листі від 11 квітня 1864 р., керівник краю надав волинському губернатору М.І. Черткову свої думки стосовно створення бібліотеки в Житомирі «для підтримки та розвитку у населення освіти на засадах російської народності», просив знайти кошти для здійснення цієї ідеї. Чертков гаряче взявся за справу і невдовзі надав Анєнкову свій проєкт. «Розташувати її пропонується у лівому флігелі при губернаторському будинку й на пристосування приміщення планувалося 500 руб.; початкове ж алаштування бібліотеки, згідно наданого розрахунку анмгало біля 2800 руб. Розраховуючи, що при нестачі коштів місцевеного російського освіченого товариства та майш його чисельності збір добровільних пожертв не буде перевищувати і 800 руб., – значить, недостаю одоветься залучити з інших джерел», – губернатор підсумовує свої думки тезою, що влаштування бібліотеки «настільки корисне, що коли уряд буде робити на неї деякі витрати, – сума на цей закл окунуться користю, яку приносє бібліотека» (3. «Десять лет Житомирской Публичной Библиотеки». Н. Рудченко, Житомир, 1876 г. стор. 3 та вост.) Генерал-губернатор надав ці пропозиції до міністерства внутрішніх справ, просив на влаштування російської публичної бібліотеки – однорядового фонду та щорічних субсидій, а губернатору з метою посилення засобів бібліотеки пропонував запросити жителів до особливих пожертв грошима та книгами. (1. «Квєсланик» 1864 г. №8, стор. 31) Проєкт отримав схвалення в Петербурзі і після доповіді міністра внутрішніх справ, найшов найвищий дозвіл на відшукування коштів,

необхідних для здійснення проєкту публічних бібліотек. Засоби ці дозволено видати в тих розмірах, які вказані були, за приблизними розрахунками, генерал-ад'ютантом Алевксановим. Для початкового влаштування трьох бібліотек (житом., кнївськ., кам-подільськoї) зсигновано 9000 руб., для підтримки їх і подальшого комплектування протягом трьох років дозволено видати у вигляді субсидій від 1000 до 2000 р.с. на кожну бібліотеку щорічно. (2. «Киевлянин» 1864 г. №23, стор. 92) Таким чином, уряд застав тверді основи бібліотеки в Житомирі. Але необхідними були ще прихильність та допомога самої громади. «Якими б щедрими не були призначення від уряду, кавав губернатор, справедливність та користь справи вимагають, щоб місцева громада взяла участь в ній добровільними пожертвами». Але громада, на яку покладались такі надії, і в цьому випадку лишилась вірною собі і показала повну байдужість, як до бібліотеки, так і до заклику губернатора. (3. Волянск. Губернск. Ведомости. 1866 г. №33, стор. 254) Це яскраво продемонструвало споткування річниць бібліотеки: «Тут пропонується вибери нових членів, але охочих виявилось всього 23-25 чоловік. Всього було зібрано 426 руб. пожертв. (4. С.-Петербурск. Ведом. 1867, №112) Крім того, ще було під питанням, чи дійсно ці кілька членів зна зроста бажали бути членами. З впевненістю можна сказати – ні і ось чому. Губернатор, як попечитель бібліотеки, щорічно звертався до службовців із запрошенням записатися в члени її. З 1869 року сам комітет став розсилати у громадській місці такі запрошення. Хотіли чи не хотіли – доводилось «виражати бажання». Спосіб цей. Говорить п. Рудченко, як кажуть деякі, схожий на закликання, припрошування. Можливо це, частково, так і є, але однак, спосіб цей, при наших умовах життя, необхідний. Без нього, при нашому розбраті, при відсутності усвідомлення спільних інтересів, бібліотека або зовсім не мала б членів або ними була б така незначна кількість, на яку неодноразова скаржилась бібліотека в Касні. (1. «Десять лет Житомирской Публичной Библиотеки», стор. 24. Протягом першого року існування

Київська бібліотека мала понад 60 членів а в 1871 – 2 всього 3, а в 1876 – одного. «Київлянин» 1876 №51) Таким чином не повисючи на урядову субвенцію, бібліотеці довелося боротися з індиферентизмом суспільства; тільки тепер це було вже не так важко і петроху справ библіотеки пішли вгору.

Відкрилась бібліотека не відразу після затвердження проекту, оскільки ще було не підготовлене приміщення, не вистачало деяких необхідних книг, бібліотекаря. Що стосується приміщення, то для користування бібліотеці надано було губернатором одне з фойє, що належали до будинку губернатора, в якому бібліотека розміщена і в наш час. Це було надзвичайно важливою підтримкою, особливо на початку, коли засобів бібліотеки ледве вистачало на задоволення найнеобхідніших потреб. (2. Вольф, 1889 р. №47.) «Необхідно сказати правду, говориться у звіті за 1885 р., що без субвенції уряду і дарованої квартири... існування бібліотеки було б надто не визначеним, не забезпеченим і вона, витративши накопичені нею кошти, рік за роком проходила б до загибелі і місто вобулося б одного із найкорисніших освітніх закладів»

— Коли все було більш-менш влаштоване, отримані написані журнали та газети за 1866 р., 10 квітня 1866 р. бібліотека була відкрита «в присутності численної публіки, говориться у звіті, що складалася з осіб усіх станів, здійснено було молебень з подякою. Потім голова розпорядчого комітету вголосив промову, в якій розповів про хід справ з облаштування бібліотеки, названі її фонди та правила для читання. Правила ці у первісному їх вигляді були такими. Хоч бібліотека була читальною, житомирська бібліотека також видає книги додому. Вона відкритена щоденно (крім трьох днів страсної, трьох святої відлілі, трьох днів Р. Х. і нового року.) з 9 год ранку до заставання сутінок. Вхід до неї вільний всякому без різниці статті та знання, крім дітей молодших 14 років. За читання в бібліотеці ніякої плати не передбачилось. Передплатами, які бажали взяти книгу додому, визначають: передплатами 1 категорії на рік – 10 р., на пів року – 5 р.

50 коп., і щомісячно по 1 р.; передплатники 2-ї категорії – річні по 6 руб., піврічні – по 3,5 р. і місячні – по 60 коп., за журнали та книги, які видаються передплатникам подобово, береться плата по 10 коп. за кожен том за добу. Члени-засновники (1. Членими бібліотеки вважаються особи, які внесли по 5 руб., а членами-засновниками ті, хто вніс одноразово 100 руб.) користуються правами передплатників 1 категорії, а решта членів – правом безоплатного читання в самій бібліотеці. Перша категорія передплатників читас свіжі журнали у перший місяць їх отримання бібліотечною, а друга через місяць після отримання. Книжки видаються передплатникам: 1-ї категорії не більше 3 томів за один раз, 2-ї категорії – 2 томів, а однокласним – по одному тому. Свіжі журнали відпускаються по одному номеру, а газети, глобуси, географічні карти і всі довідкові книги додому не видаються. Книжки, видані в бібліотеці не можуть затримуватися більше 10 днів, а журнал – одного тижня. За прострочення накладається штраф: за № журналу – 30 коп., за книгу – 10 коп. за добу, і до сплати накладеного штрафу передплатник втрачає право отримувати книги з бібліотеки. Для забезпечення повернення книг та безрекого з ними поводження передплатники зобов'язані вносити не менше 5 р. застави. (1. В наш час передплатники 1 кат. вносять 5 руб., а другої – 3.) Виняток допускається лише для людей «небагатих». Їм можуть бути видані книги без застави, але не інакше як під поручительство одного з членів розпорядчого комітету. Для того, щоб видача книг додому не позбавляла можливості користуватися свіжими новинами у самій бібліотеці, встановлено: на столі, встановленому для читачів, повинні бути: в одному екземплярі остання книга всякого журналу, останній номер щотижневий газети і три останніх №№ щоденних газет, які випускаються бібліотечною. (Н. Рудченко, с. 9 і наст.) Що стосується управління бібліотечною то для цього був створений розпорядчий комітет з 5 осіб: 2 за призначенням губернатора, трох, які набираються щорічно з числа

членів і одного «збова'вжового» члена – директора місцевої гімназії. (з 1869 р.) Комітету доручені були в першу чергу господарські справи, турботи про поповнення бібліотеки, розклад для читачів і наради, зміна чи видалення деяких положень прийнятого на початку статуту. Безпосереднє завідування бібліотекою покладено було на бібліотекара. Цю посаду займав І. Шинкевич, який протягом 25 років безперервно займав це місце, виконуючи масу найрізноманітніших справ: він і книги видавав, и мів рахунок грошам, які отримав від передплатників, робив статистичні звіти і т.д. Тільки з 1885 р. був призначений йому помічник п. Власенко (2. Користуюсь випадком, щоб вранти свою вдячність п. Шинкевичу і п. Власенку за ту допомогу і сприяння, яке вони виявили щодо моєї роботи, постачаючи мені необхідні матеріали, не дивлячись на масу їх особистих справ.) Діяльність комітету за 25-річчя яке ми розглядаєм відображена в масі постанов, з яких ми вкажемо лише на наступні зміни, як на найважливіші.

1) 8 липня 1866 р. встановлено відкривати двічі: з 9 до 2-х і з 4 до 8 години, а в святкові дні від 2 до 8 години, для того «щоб дати можливість службовим особам користуватися бібліотекою, після обіду.»

2) 15 листопада 1866 р. комітет «визнав корисним брати з відвідувачів за читання – в рік по 1,5 р., а в місяць по 15 коп.

3) В жовтні 1868 р. для того щоб дати можливість небагатим чиновникам користуватися бібліотекою постановлено було замість зставки вимагати у таких осіб поручительства від осіб, під керівництвом яких вони служать.

Строк, на який видавалися книги, мінявся двічі: 26 квітня 1867 р. дозволено було книги «серійного змісту» видавати замість 10 на 14 днів; в травні 1871 р., внаслідок заявлених несадоволень читачів, було встановлено: ті книги, які видавалися на 10 днів, видавати на 14, а ті, що видавалися на 14 – видавати на 21 день. Штрафи також були знижені: за прострочку журналу з 30 коп. на 10 коп., а книги – з 10 на 5 коп. за добу.

Що стосується засобів, якими володіла бібліотека, то крім урядової субсидії (1. Урядова субсидія перші 3 роки видавалась у розмірі 2000 р., а потім 800 руб.), вона складалась з членських внесків, передплати, штрафів за прострочку книг та різного роду доходів, які отримувались з цінних паперів, продажі каталога та інш. Доходи ці були досить значними, що дало можливість бібліотеці, незважаючи на всі витрати, скласти протягом 25 років основний капітал розміром у 12000 рублів.

Гроші свої бібліотека витрачала головним чином на придбання книг. Більшість цих книг були популярними творами з різних галузей наук і усі найважливіші твори російської літератури. Дуже спеціальних, дрібних та бібліографічно-рідкісних видань тут немає, але найголовніші, капітальні видання тут можна знайти з усіх галузей знань, особливо з російської історії. Тут є і Карамзін і Соловйов, видання літописів, видання актів київської і с.-петербургської археографічних комісій та інш. Взагалі, «бібліотека, за словами п. Рудченка, може замкнути завдовольнати не спеціаліста, а просто освічену людину, яка шукає в читанні корисних знань, розумової та естетичної насолоди. (1. Десять летъ... И Рудченко стор. 36) за відділами книги розподілялися таким чином: I. Богословські та історія церкви – 124, II. З філософії, психології та логіки – 109, III. З педагогіки – 197, IV. З правознавства та політичних наук. V. З технології та сільськ. господарства – 161, VI. З історії загальної та російської – 882, VII. З географії, етнографії, статистики – 308, VIII. З природничих та математичних наук – 16, IX. З медицини – 69, X. З військових та морських наук – 16, XI. З мистецтва – 83, XII. З словесності російської та перекладної – 17775, XIII. Довідкових книг і словників – 55»

Книги ці поступали в бібліотеку поступово: більша частина була куплена, інша, менша була пожертвована ученими товариствами та приватними особами.

Значення такої бібліотеки та ступінь сприяння її громади здебільшого доводиться кількістю передплатників

та паног на книги, що виражається таким чином:

Роки	членів	передплатників	відвідувачів
1866	85	476	39
1867	56	673	587
1869	95	742	505
1870	60	843	755
1871	47	917	514
1872	32	1213	712
1873	31	1269	633
1874	21	1436	565
1775	27	1006	375
1776	29	1500	620
1877	25	1586	1157
1878	23	1628	1015
1879	22	1730	780
1880	26	1847	886
1881	29	2050	934
1882	33	1999	750
1883	24	2128	607
1884	25	1962	869
1885	23	675	928
1886	23	837	869
1887	17	908	804
1888	18	890	701

При попередньому огляді навіть цих невеликих статистичних даних, відразу ж кидається у вічі значне зменшення кількості членів та, що неочікувано, передплатників у кінці 25 річного періоду. Що стосується членів, то причини такого коливання зрозумілі: записувалися люди не зовсім добровільно, як ми вже казали про це раніше, і тому при першій нагоді намагалися скинути з себе наразні для них обов'язки. Але чим пояснити зменшення передплатників, які зростають «не заради угодляв та симпатій, лише з метою користуватися бібліотекою?» Нам здається, що це явище перебуває у прямому зв'язку з відкриттям кількох приватних бібліотек, при книжковому магніні. Військового клубі та інш. Без

сумніву, ці бібліотеки відібрали частинку читачів бібліотеки публічної, але як показує статистика вишег, яку ми нижче приводимо, читачі ці, очевидно не вельо багато читали, оскільки незважаючи на їх видання, кількість вишег майже не зменшилась. А в той же час періодичників пішло більше 50%. Кількість вишег наступна:

Рок	На книги наукові	На книги белетристичні	На періодичні видання	Всього
1866	2179	6943	1658	10780
1867	1543	6024	2210	9777
1868	1441	7909	2969	12319
1869	777	4110	2728	7915
1870	1012	5319	2787	9118
1871	1296	5488	3263	10547
1872	1496	6389	3175	11060
1873	1833	7586	3478	12897
1874	2064	8016	3407	13487
1875	1913	7793	3168	12894
1876	2424	7880	4740	14870
1877	3333	9915	5600	18848
1878	3949	9871	5822	11742
1879	4954	9890	5934	19778
1880	2577	9398	5908	17883
1881	2208	9465	9137	20810
1882	3270	9018	8757	20850
1883	3272	9488	7116	18976
1884	2807	8113	7260	18180
1885	4217	9913	7480	21600
1886	2974	8524	8281	18779
1887	3116	6717	7969	17802
1888	2184	7884	5810	15850

Не жаль, що повнота та точність звітів бібліотеки не дозволяють дати нам точніші дані про відвідувачів бібліотеки, розподілити їх за статями та національностями. Ті дані, якими ми володіємо в цьому випадку дозволяють нам лише сказати, що більше 50% усіх читачів складали і

складають серії. Що стосується жінок, то у стінах бібліотеки вони читають рідко і кімната призначена для них, майже завжди порожня – книги ж беруть читати додому; втім число читачок в останні роки доходить до 50% що є великим прогресом порівняно з попередніми роками. Взагалі, варто відмітити, що відвідувачі житомирської бібліотеки з кожним роком все більше прогресують у своєму розвитку. Це, по – перше, доводиться великим попитом на книги і притому суцільно на книги серйозного змісту, а по-друге, частково «винною за все», що ведеться в бібліотеці для записів завч читачів, яка «створена з метою вислуховувати зауваження про недоліки бібліотеки, способи її покращання». Протягом перших років свого існування книга зовсім не відповідала своєму призначенню. Більшість зауважень, висловлених у неї, за виразом одного із відвідувачів, записувались з «легкомислієм», зі спеціальною метою «вписати і свій рядок у книгу». Зрозуміло, що того роду зауваження не мали, та й не могли мати ніякого сенсу. Інші завч відізнались полемічним характером, виключно головним чином на той розбрат серед житомирської громади, про який ми казали раніше. Розбрат цей, як і скрізь, особливо виявляється в полеміці серед і росіянами. Приведемо два приклади таких полемічних випадів, занесених в «книгу», які починаємо у п. Рудченка. (І. «Десять лет Жит. Публич. Библи.» Н. Рудченка стор. 52.) Один з відвідувачів п. К., в досить скромних виразах, записав, що деякі відвідувачі вважають бібліотеку «місцем, якщо не рівнем, то скаргою на місце для публичних гулянь», при цьому вказав на справу Г., внаслідок чого останній розсердився страшною філіпсікою. Причому, бажаючи викликати співчуття у читача, назвав себе «жидом», притиченим, безпорадним. З іншого боку і росіяни давали поради «для підтримання приналежності заборонити годі в бібліотеку у заборонених костюмах (? Знак у автора В.К.) та з пейсами»... Втім, з шливом часу, такі завч зустрічаються все рідше і рідше. З боку читачів виявляються лише їх потреби, просьби вписати ту чи іншу книгу і тільки зрідка зустрічаються

скарги та заяви про якісь особисті недоволення. Багато разів підрад зустрічаються вимоги, повторені кілька разів та підтримані кількома особами. Це вже показує, що заява була зроблена не «легковажно», а цілком усвідомлено. І числа таких заяв можна назвати просьбу вийняти журнал «Восход», виказану звісно європейською партією, і майже загальну вимогу «общественного» каталога. Така відсутність непотрібних, «легковованих» заяв, особистих, партійних суперечок показує великий розвиток публіки що читає. І дає підстави надіятися, що коли-небудь, в недалекому майбутньому, усі ці розрізнені елементи злиються в одне ціле, в ім'я науки усвідомлять свої спільні інтереси. А між тим багато потрібно, та й можна було б зробити, коли б суспільство дійшло до такого усвідомлення.

Перш за все необхідно влаштувати при бібліотеці загальнодоступну безплатну читальню, оскільки така читальня, за влучним виразом одного англієця, настільки ж потрібна для громадського блага, як і громадські лікарі, які доставляють усім безплатне освітлення. При розгляданні нашої бібліотеки думка ця вже прекрасно усвідомлювалась і генерал-губернатор Аюков виказав її у тому ротуміні, що «безвиплатне користування книгами – *condition sine qua non* усякої публічної бібліотеки (1. Киселівани, 1864 р., №23, стор. 92) Дійсно, спочатку бібліотека знайшла можливість допустити безплатне читання, хоч крім, лише у стінах бібліотеки, за книги квіт додому потрібно було платити. Але через кілька місяців (15 листопада 1866 р.) довелося платити і за читання в стінах бібліотеки, тому що розпорядчий комітет «визнав корисним брати з відвідувачів за читання в рік 1,5 р., а в місяць по 15 коп. «(1. «Десять лет Жит. Публич. Библи.» Н. Рудченка, стор. 15) що триває і до нашого часу. Плата, сказівмо, не надто велика, але все ж можуть вийтись, і є такі люди, для яких і така плата буде досить значною. Крім того, за словами професора Яюкула, «люди починають читати, коли отримують книгу даром; а коли вже смак до читання розвинувся, вони охоче платять за його задоволення». (2. «Слово», 1880 р. січень, «Вопрос о публичных

библіотек», с.15) Внаслідок цього, у такому випадку, було б набагато краще надати відвідувачам можливість робити добровільні внески на користь читальні. Таким чином досягалися б і та й інша мета: читальня була б безплатною для тих, кому важко платити і разом з тим, давала б дохід бібліотечі, можливо лише на початку трохи меншій від того, який дає тепер. Нарешті, своїм 25-річним існуванням бібліотека знайкраще доведе, яке значення вона має для міста та місцевого населення, а тому місто хоч тепер повинне було б взяти участь у цій справі, як це давно уже влаштовано, наприклад у Англії, за ініціативою Юрта. Суть англійського законодавства про бібліотеки коротко полягає в наступному. В кожному місті королівства, яке має населення більше п'яти тисяч душ, або частині міста чи навіть приході, якщо такий буде мати не менше такої узаконеної кількості населення, досить-таки десятиох повнолітніх платників міських податків для того щоб вимагати загальних зборів для балотування питання про прийняття «акта про міські громадські бібліотеки» (3. Акт цей був виданий в 1850 р. й заклає міцні основи місцевому існуванню бібліотек в Англії, які мають великий вплив на народну освіту.) На зборах ці в Англії та Ірландії мають право вважатися усі платники податків, а в Шотландії усі домогосподарки. Це зібрання платників податків вирішує питання балотуванням, і у випадку, якщо за прийняття протоколює дві третини голосів, то акт вважається прийнятим та обов'язковим для міста з усіма його наслідками. Перша дія прийняття акта виражається в тому, що з цього дня встановлюється у місті спеціальний «бібліотечний збір», яким є або особливим податком, або доповненням до вже чинних міських зборів (що у французів називається *centimes additionnels*). У всякому разі розмір цього податку не може перевищувати одного павні на кожен фунт стерл. податку з власності. Для управління та завідування майбутньою бібліотекою протягом місяця, дума зобов'язана вибрати «бібліотечний комітет» не менше ніж з 20 чоловік, на половину з членів думи чи міської ради, а на половину зі сторонніх осіб,

платників податків чи домогосподарств. Щоб мати можливість негайно приступити до заснування бібліотеки, комітет має право укладати для цієї мети, які будуть гаситися поступово з майбутніх зборів бібліотечного податку. З огляду на те, що цей бібліотечний податок постійний і буде існувати поки існує саме місто, відомості в капіталістах, соціальні запропонування гроші для цієї мети, ніколи не буде. На отримані гроші комітет, якщо місто не може надати бібліотеці певного приміщення, або наймає його, або найчастіше купує землю в центрі міста, та буде для бібліотеки окрему будівлю, постачає її книгами з усіх галузей знань та наймає кілька осіб для завідування бібліотекою. Далі акти встановлюють правила звітності, контролю та ревізії бібліотек, порядок щомісячних зборів членів комітету, і т.п. Прийняття акта про міські громадські бібліотеки робить крім влаштування бібліотеки для міста, обов'язковим, якщо лише буде знайдена можливість тратити на це частину грошей, які збирають завдяки бібліотечному податку, також заснування музею для поширення в місті повідомлень про «науку та мистецтва». В усіх актах, основним принципом поставлено обов'язкове безплатне, дарове користування бібліотеками та музеями в усіх випадках і ніяких грошових зстав – як для читання книг в приміщенні, так і у себе дома. Єдині гроші, які бібліотека мають право вимагати з публіки, це штраф не більше 5 ф. стерлінгів кожен. Що стосується покарань, встановлених законом за намірене посягання книг чи предметів, що належать міській бібліотеці чи музею, чи крадіжка їх, то закон встановлює десять суворе покарання, в тому числі порочне ув'язнення строком до шести місяців, без або навіть з кожними роботами і з зобов'язанням відшкодувати зклад за нанесені збитки (1. «Слово», 188 р. №1 стор. і наст.)

Не важко було б Житовиру скористатися цими правилами та інкорпорати їх для своєї бібліотеки. В наш час в місті нараховується біля 70,000 жителів (це ледь не в 15 разів більше англ. 5,000 необхідних для влаштування бібліотеки.) Крім того, бібліотека уже не лише існує. Але

можна скрити, навіть прощитас: володіє досить значним і великим фондом книг, а також значним капіталом. Таким чином місту в наш час лишається лише допомогти бібліотеці отримати власний будинок пристосований спеціально для бібліотеки з читальною та музеем, що розташований при ній, про який скажемо трохи нижче. Потреба в такому приміщенні відчувється з кожним роком все більше і більше. Крім того, що внаслідок цього бібліотека перебуває в залежності від доброї волі власника і ризику опинитися на вулиці, саме приміщення тож більше до розвалу та, крім того, не вміщує усіх книг, внаслідок чого кілька разів доводилося продавати газети та журнали за старі роки, для того, щоб звільнити місце для нових. Явине дуже небезпечне, але разом з тим природне і навіть неминуче при тих умовах, в яких перебуває бібліотека в наш час.

Наступне: сама бібліотека повинна потурбуватися щоб бути повільською не лише *de nomine* та *loco* але і *de facto*, іншими словами, їй необхідно влаштувати місцевий відділ, в якому розміщувалося б усе, що стосується Волині у галузях історії, археології, етнографії та інш. наук. Цей відділ вашої бібліотеки в наш час надзвичайно бідний. У ньому немає усіх праць, які виходили навіть на російській мові. Існує досить велика польська література, присвячена Волині, але в бібліотеці на не знайдете ні одного польського твору з цього питання. І це дуже прикро. Де, наспраді, тим хто займається скажімо, місцевою історією, природою, шукати матеріали з питань що його цікавлять, як не в місцевій бібліотеці. Розпорядчому комітету, нам здається. Варто звернути увагу на цю справу і з повним чеку зясовити цей пробіл, для чого, звісно потрібно слідкувати за новою літературою та купувати, поки ще можливо, старі праці, що стосуються Волині.

На завершення – два слова про музей, який існує при місцевій бібліотеці. Думка про нього виникла порівняно недавно і належить все тому ж Бродско Плитеру, який турбувався про відкриття бібліотеки в Житомирі. Плитер запропонував влаштувати в ньому три відділення –

археологічне, зоологічне, та вишуканих місцевств. (1. Бібліографічний збірник, 1861 г., т. III, №16, столб. 504.) Але проект музею чекала то ж доля що й проект бібліотеки, тобто він не був здійснений, хоч через кілька літ після того чути було заяви, що «користь від музеїв безсумнівно». «Для першого разу досить, говорить той же автор, якщо в музеї будуть, наприклад, колекції зразків місцевої природи, моделі землеробних знарядь та інш. машин» (2. Волянск. Губ. Вѣдом. 1866 р., №33) Проте здійснена ця ідея була не зваждо – аж в 1874-75 роках. (1. Десять лет Житом. Публ. Библ. Стр. 25. – Волянск. Вѣдом. 1876 р. №16, стор. 558-560) Основу музею заклали М.І. Чертков, попечитель бібліотеки, пожертвувавши 48 екземплярів місцевих порід та мінералів. «Ця невелика колекція зберігалась в бібліотечі, говорить п. Руденко, як річність і ніби вводила на думку про музей» Через деякий час згодом, за ініціативою П.А. Грессера. До цієї колекції преддали іншу, зібрану Г. Оссовським, який об'їхав за доручення статистичного комітету всю волинську губернію. Колекція, зібрана п. Оссовським, незважаючи на її багатий зміст не була відкрита ні для публіки ні для спеціалістів, тому що зберігалась в закритих ящиках, не розібрана, не приведена до ладу. Об'єднавши ці дві колекції в одну П.А. Грессер утворив таким чином досить повний місцевий музей, який намагався, вскільки це від нього залежало, підтримувати та поповнювати. Так в 1875 р., провісши поїздку волинським Поліссям, П.А. Грессер зібрав біля 100 екземплярів місцевих порід і привіз їх до музею. Найшлись особи, які спонтанно поставилися до цієї справи і внесли свій вклад. Таким чином, потроху музей збагачувався і в наш час має 581 екземпляр, крім 200 зразків ґрунтів та підґрунтів, доставлених з житомирського повіту. Всю цю колекцію потрібно було привести до ладу. З цією метою В. Максимович, голова розпорядчого комітету, зайнявся аналізом ґрунтів та підґрунтів, «одні з аматорів» місцевої геології А.С. Стасенко при сприянні К.Л. Ромазановича – приведенням до ладу решти матеріалів. Результатом цих робіт – був опис музею. На

жаль, опис цей не цілком відповідає своєму призначенню, та й сама шафа з колекцією стоїть в одному з темних кутів бібліотеки, і тому багато хто не звертає на неї ніякої уваги і навіть дивуються, коли їм кажуть що при бібліотеці існує музей, і до того ж досить багатий.

Нарешті, пора хоча б тепер здійснити ідею гр. Плятера в її незмінному вигляді. Тобто влаштувати кабінети – археологічний, зокрема до речі, залпа вже деякі основи колишній губернатор фон Вал, повернувшись в 1889 р. кілька древніх монет, та зоологічний, для чого потрібно не Бог на які великі кошти.

Завершуючи свою замітку, ми не втрачимо надії, що наше суспільство рано чи пізно прийде до усвідомлення спільних інтересів, до усвідомлення тієї простої істини, про яку давно вже говорив Цицерон, а саме, що *Concordia parvulae res crescunt, discordia maxime dilabuntur* прийде нарешті на допомогу бібліотеці, у значенні якої напевд чи хто небудь і коли небудь, засумнівається.

Вл. Борновський